

У СЭМ

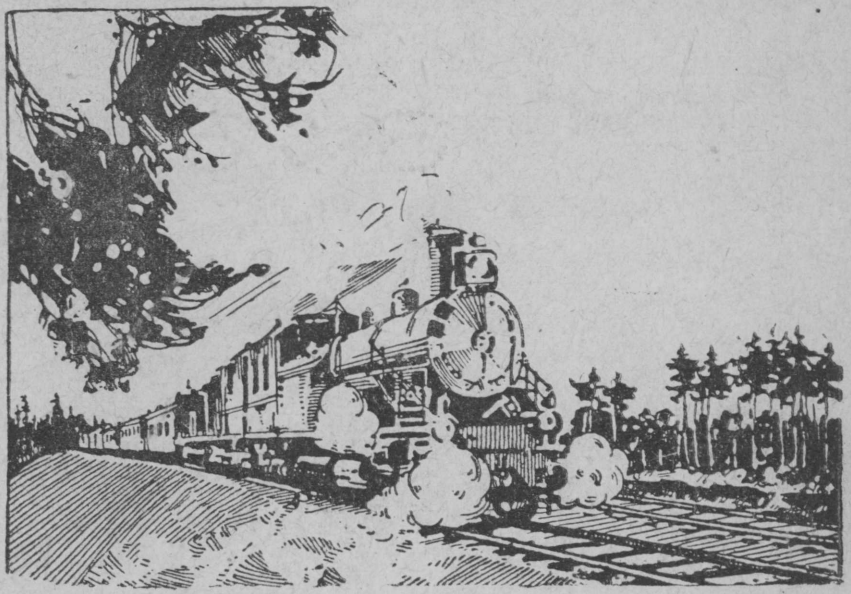
№ 13 (31)

СЭНТЪ АВРЬ

1 9 3 2

Кырык-Мары районлан 2 и шон

Кырык-Мары районыштыш прольэтарнат да труйыш халык, комуньист партыи видымдон хозайстважым лүлтэн, да наци форман дон социализм көргән культурым шарэн, анзыц кэшы халыквләм поктэн шөэш!

В у й л ы м а ш .

Стр.

АНЗЫЛ СТАТЪА	Кырык-Мары районлан кок и шон 1.
	Максим Горький 40 и лыйтъратур пашашткъ 5.
МАКСИМ ГОРЬКИЙ	Тул мардэж кэк мыры 7.
	Бйрвзэй годшы 8.
ВЛАДИМИР СУЗЫ	Эртбйшй 11.
	Кыдалаш дон тйнгэлтйш шковлан тымэнъ мй програмшты дэ рэжимбйштй гишан . . 21.
КОЛЬЭСОВ	Кроликвлэм шукым войыда 27.
	Самыным тйрленэ 32.

Кырык-Мары районлан кок и шок.

Тәнэ, сәнтявыр 25-шы кечын, Кырык-Мары районым пачмылан кок и шок.

Ти кечын районыштышы цилä труйышы халык социализмьм стройымашты бшчтэн шоктымашвлäжым дä пашашты цилä ситбдймашвлäm тбшлэн анжэн лäктын, андыкылаш пашашкы, кокымшы вбц иаш план пашашкы пыт йäмдблälтшашлык ылэш.

ВКП(б)-ын Обком дä Райком большевиквлälä пыт видымбдон Кырык-Мары районышты Ляньински национальный полытыкы бльбмашкы тбр пыт пыртэлжш. Национал форман дä прольэтар корган культурым лүлтэн миэн, пэрви шайылан кодшы Кырык-Мары труйыш халык анцыдын кешы халыквлäm поктэн шоэш.

Ровочый класын дä цилä труйышы халыквлän тышманвлä ваштарэш дä нбнбн агентвлä ваштарэш: кбзбйтшы жэпбн сэк ксго лүдбшän вургымла опортунызм ваштарэш, нбнблän палшэн шалгышы „шалахай“ опортунызм ваштарэш, контрэволюциян троцкизм ваштарэш дä нбнбн вбкы пурын анчымаш ваштарэшät Ляньинбн национальный полытыкын лыннбжы бцц каранмаш ваштарэш—когон локтылашы велькодэржавный жовинызм ваштарэш, вәрбштыш кулаквлän дä рeакционый тыгыды буржуази интблыгэнцбн шамым анжыктышы узкий национализм ваштарэшät, комунбист парты видымбдон кбрблтэок пыт кбрэдäлбн, социализмьм стройымашты айыртэмбнок ти кок и лошты, Кырык-Мары районышты цилä фронтышток лälбвлäm сбнгэн миэн бшчтэн шоктымашвлä шуку ылыт.

Октявыр рeволюци йактэ пэлэкустарный ылшы промышльнбштнa шäрлэнк дä кушкынок миä. Йүрнбш-

ты кашты бшчтбмб кого завод у бцц ходышкы колтымы, валфабрик пачмы. ВКП(б)-ын Обком дырeктивб паштэк Йүрнбштбшб Маркожтрэстбм рeконструируйаш манын Обисполком постановлөнбным лыктын дä 1932 ин 150 тбжэм тängä оксам колтэн. Ти заводвлä тбшкок бшчтбмб элэктростанци энбэргидон ровотайат.

„Ляньин“ лбмän стьокла завод шäрбмб дä кбрблтэок ровотайышы камакам угбц бшчтэн ходышкы колтымы. Козмодэмйанскишты плодoварочный завод ходышкы колтымы.

Районыштына ляс пилбмб 5 завод ылыт, иктбжы Тумэр пристинбштбшбжы кым раман ылэш; тьэхнбкбн остатка достижнбнбжбвлä сэмбнш тидб бшчтбмб.

Андыкыла Кырык-Мары районин цилä цбрэжбмок вашталтышашлык Маргрэс стройаш тбнгäлмб. Районыштыш лясной промышльнбштнa дä сола хозäйшван социальистычэски сөктбрлän Маргрэс когон палшаш тбнгälэш.

Тумэр пристин дон Мадар лошты кбртнб корным пачмы. Кбзбйт ти кбртнб корным Йошкар-ола йактэ шокташ бштäш тбнгälмб. Ляньински национальный полытыкым бльбмашкы тбр пыртымашым, дä районнам аграрно-сырйэвой бцц индустриально-аграрныйышкы ванчымашым тидбвлä анчыктат.

Промышльнбштнaшышкы капитал пиштбмаш и бцц и йбдэ кушкын миä. Районыштыш промышльнбштнaшышкына (лясной трoмишльнбштнa бцц пасна) ти кок иштб 1506 тбжэм тängä пиштбмб. Лясной промышльнбштнaшышкы, тб жэпбнок, 3610 тбжэм тängä пиштбмб. Кустарны промышльнбштнaшышкы ик дрэвсойуз лыннбдо-

Г.П.Б. в Лнгр.

Ц. 1933 г.

Акт № 12

нок 226 тѣжѣм тѣгѣм пиштѣмѣ. Толшаш вѣц иѣш планышты завод фабриклѣм 17 у гѣц ѣштѣш лимѣ дѣ кѣзѣйтшѣ тоштывлѣм вѣс пачаш ѣштѣш рѣшѣмѣ. Тидѣвлѣм ѣштѣн шокташ 213.941 тѣжѣм тѣгѣм цилѣ промышльѣностышкы пиштѣш лимѣ.

Промышльѣностышын валовой продукци лѣкмѣш и гѣц и йѣдѣ кушкын мимѣшѣм ти цифырвлѣ пиш раскыдын анчыктат:

1931 ин. 1932 ин. Ци-
лѣжѣ
(тѣжѣм тѣгѣвлѣ дон)

Промышльѣностъ
(молы гѣц пасна) 4824,8 6039,7 10864,5
Льѣсноѣ про-
мышльѣностъ " " 33786
Кустарн. пром. 6436,2 18467,3 24903,5
процѣнт дон шотлымла гѣнѣшѣ про-
мышльѣностышын валовой продукци
26% кушкын.

Кустарный промысл. 32 артьѣл организуѣмы, артьѣлвлѣштѣ 5648 члѣнвлѣ шалгат.

Пѣрви промышльѣнѣй прѣдприѣятывлѣштѣ Кырык Мары ровочѣйвлѣ воксѣок укѣ ылыныт манаш лиѣш; кѣзѣйт и гѣц и йѣдѣ Кырык Мары тру

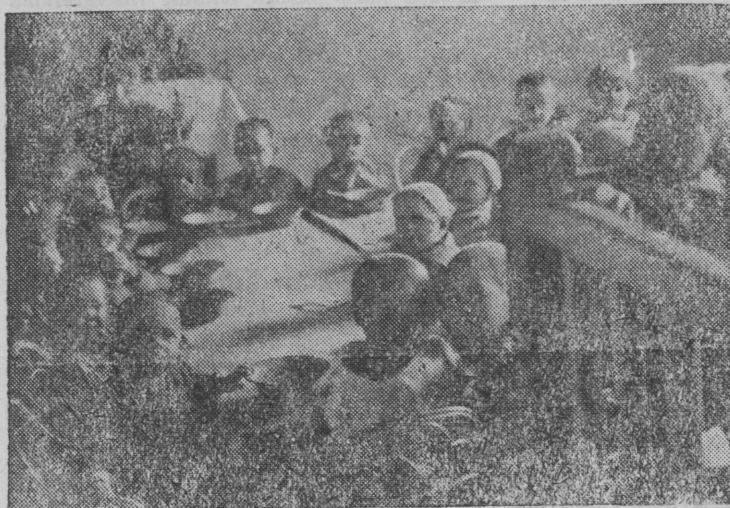
ѣрвѣзѣвлѣ тымѣнѣйт.

Промфинпланым куштылгын тѣмѣн шокташ манын хозрасчотный, ударный бригадывлѣ организуѣалтыныт, соцтѣгѣштѣрѣмѣш шѣрлѣ. Типографи кым кварталаш ѣшкѣ промфинпланжым 100 проц. йактѣ тѣмѣн шоктѣн, Маркожтрѣст вѣц иѣш пѣшѣ планым кым и дѣ кандѣкш тѣлѣзѣшток пѣйтѣрѣн.

Сола хозѣйствам социализмѣшѣккѣ сѣрѣмѣштѣт ѣштѣн шоктымашвлѣнѣ пѣлѣ ылыт. Бѣднѣѣк-срѣднѣѣк хрѣсѣнвлѣ 37,5 проц. колхозышкы пѣрѣнѣйт. Тѣнѣ МТС организуѣымы. МТС 12 тѣжѣм га колхоз мѣлѣндѣм обраваты-ваѣа. Обком дон Обикѣн рѣшѣнѣшѣ дон МСТ-ын районым кымдаѣмдѣш манын шѣжѣм 1932 ин 65 тракторы йактѣ кандѣн шоктымы лиѣш.

Удѣм—йѣрѣн вѣр 1930 и годшѣн 16 проц. шѣрлѣн, айыртѣмѣнок тѣхнѣческы культур удѣмѣшѣ вѣр кымдаѣмѣн. 1930 ин колхозвлѣн удѣмѣшѣ вѣрѣштѣшѣ 5004 га ылыч, 1932 ин 17792 га йактѣ шон, кым пѣѣат утла кушкын.

Вольык войымашым шѣрѣш дѣ йѣжѣмдѣш манын, районыштына 12

Колхозвлѣ йѣдѣ манмы ганьок, ertѣш канѣжѣн Кырык-Мары районыштына дѣтѣѣслѣбѣвлѣ пачмы. Картѣнѣшѣтѣнѣ: колхоз ѣрвѣзѣвлѣм цукшат.

Йѣш халык ло гѣц нинѣ кушкын мѣѣт. Шамак толшы: Маркожтрѣстѣштѣшѣ ин марат укѣ ылын, кѣзѣйт 20 проц., йактѣ ылыт; льѣс пилѣмѣшѣ кыды заводыштыжы 80 проц. йактѣ нинѣм шоктымы. Промышльѣнѣй кадырым йѣмдѣлѣш кок ФЗУ пачмы; тѣштѣшѣ пѣлѣѣт утла труѣшы Кырык Мары

МТФ ѣштѣмѣшѣ, цилѣжѣшѣ кѣзѣйт тѣштѣшѣ 724 вольык вуй, 23 СТФ организуѣымы, тѣштѣшѣ 706 сасна вуй; кѣк урдымы фѣрмѣшѣ—15, цилѣжѣшѣ тѣштѣшѣ 7500 цѣвѣшѣ нѣрѣшѣ кушкыт; крольык фѣрмѣшѣ 3 пачмы дѣ 17 ФВМ.

Ти фѣрмѣвлѣштѣшѣ шукужы йѣжо йѣш вырлыкан вольыквлѣ урдалтыт:

Красногорбатовски дон Йүрински
вырлык шуран вольыквлә, йокшир
йиш саснавлә.

Тәнгә гыньәт, вольыкым шәрбймәш-
тәй дә йажоэмдймәштәй план тәмән
шоктымы агыл.

Ти кок и лошты садвичы фәрмы-
вләм 28 органъизуйымы. 107,7 га са-
дым у гыц шындымбй, планым 102%
тәмбймбй. Анцыкыла ти пәшәштәй эчә-
әт пыт шагалына. Фәрмывлә гыц пасна,
Плодоварочный завод йагодный
садым органъизуйа дә садовый сов-
хоз эчә лишәшлык. Садыштыш кыц-
кывләм вәрйшток вәс качмы хәдбйр-
вләшкы йштән колташ маным Козмо-
дәмйәнскиштәй плодоварочный за-
водым когоэмдәш дә мөханъизируйаш
лимбй.

Кырык-Мары районым пачмы год-
шән культур фронтышты айыртәмбй-
нок кого сынбймәшвләнә ылыт. Район
мычкы грамыты пәлбидымвләм лыдаш
сирәш тымдән шоктәннә, цилә йрвезы-
вләм 8 иәш гыц 11 иәш йактә 1 сту-
пәнъ шковләштәй тымдәнә, тәнә шы-
жым обәзатәльный 7 и тымәнбймәш-
кы ванчәнә.

Цилә 1 ступәнъ шковләштәй йрвезы-
вләм йшкә ййымбидон тымәт. Тәнә
цилә групывлән тымәншәшлык
кныгәвләм Кырык-Мары ййымбидон
пәцәтлән лыктыт. Мары шковләштәй
мары учитьбйвлә тымдаш шагалтымы
ылыт.

Районыштына 1930 ин ШКМ дон
ФЗС 7 ылыныт, 1932 инжы 19 йак-
тә шукәмбйәт. Ти шковләштәй 1920
йрвезы тымәнбйт, 1040 эдәмжы ма-
рын ылыт.

Средный спәциальствлә райо-
ныштына тьхныкумвлә гач йәмды-
лалтбйт. Районыштына кызбйт цилә-
жы 6 тьхныкум ыләш, 1157 эдәм
(копәрәтывный тьхныкум гыц пасна)
тымәнбйт, 66,5 проц. марын ылыт.
Тьхныкумвлә гыц пасна районыш-
тына Совпартшколы дә эчә профшко-
лы ылыт. Тагачы кәчбйн эчә ик культур
учрәждәнбйым әшәш нәләш кәләш.
Тиды музык инструмәнтвләм дә шәр-
гәкән йажо мәбәльбйм бштәш тымән-
мы школ ыләш.

Ти школышты инструмәнтвләм дә
мәбәльвләм Совет сойусланна вәлә ак
бштәп, вәскид государствывләшкәт
колтат. Ти школ всәсойузный шотан

ыләш. Анцыкыла эчә когоэмдймбй
лиәш, школы—фаврикышкы сәрнәл-
тәш. Тыләц пасна, молы халаштышы
тьхныкумвләштәй, ВУЗ-вләштәй,
ВТУЗ-вләштәй Кырык-Марывлә шу-
кын тымәнбйт, 1931 инок 120 эдәм
колтымы, 1932 инжы эчә шукын кол-
тымы лит.

Кырык-Мары национальный иску-
сват прольэтар көргән лиәш тынә-
лбйн. Кырык-Мары районым органъи-
зуйымыкы драмстудым пачмы, тбш-
тәкән нбллбй эдәм тымәнбйт, цилән
марын ылыт.

Кырык-Мары районыштына пәчәтә
кушкынок мйә. Кызбйт 4 газет ләк-
тәш, Кырык-Мары ййымән сынбй
льитвәратур кушкәш. Ти кок и лош-
тәй Кырык-Мары издатәльствбй
(Москваштыш Цәнтриздат гыц пасна)
Кырык-Мары ййымән льитвәратурым
316 пәцәтнбй льистым лыктын.

Культур пәшә кушмыдон пәрви
пбцкәмбштәй бйбшбй Кырык-Мары
труйыш халыкын шамжы (сознатәль-
ностьшы) когон лүлтәлтәш: мужан
докы, йозы (знахарь) доны каштмаш код-
тә манаш лиәш, рәльигиәт пырахал-
тәш. Лявбйрәштәй бйбймәш гыцбйн
ләктәш, йшкә шужым пәрәгә, йасы-
ланымкы доктырвлә докы кәә. Ок-
тәврски рәволюци йактә мары со-
лашты шу пәрәгбймәш учрәждәнбй-
влә иктәт укә ылыныт, кызбйт когон
шәрләнбйт.

Кырык-Мары районым пачмыкы
нбл больныцы угыц пачмы, йурныш-
ты у больныцым стройымы дә Микрәк
сола больныцы бштәш ләсбйм йәм-
дыбймбй. Фәльдшәрско - акушәрски
пунктым 13 пачмы, 9 пунктыжы ма-
ры соләвләштәй ылыт. Социализмбйм
стройаш здорова эдәмвләм куштән
шагалташ маным, тыгыды йрвезы-
вләм анжаш дьәтйәслыбйвләм пачмы.
1931 ин циләжы 62 дьәтйәслыбй ы-
ын гыньбй, 1932 инжы 83 йактә шок-
тымы, 1560 изи тьтәввлә тбштәй
анжән куштаалтыт.

Ровочыйвләм дә цилә труйышы-
влән здоровам пәрәгәш Минбйшкән
источнык сага санаторий стройал-
тәш. Ти санаторий район, әль область
шотан вәлә агыл, всәсойузный шотан
лиәш.

Кырык-Мары районым пачмыкы,
кок и лошты, кытбкбйн кәләсбймбйлә

гынъ, тэхэнь бѣштэн шоктымашвланъа
ылыт.

Социализм строймаш пашаштѣ-
нъа ситѣдѣмашвланъаат ылыт. Ти кѣ-
чѣн бѣштэн шоктымашвланъам вѣлѣ
агыл, ситѣдѣмашвланъамат мѣланнъа
тѣшлѣн, анжѣн лѣктѣш кѣлѣш, тѣнъам
вѣлѣ анцылнына шалгышы кѣго пашъ-
влѣм куштылгын бѣштэн планым 100
процентгѣ тѣмѣнъа.

Кырык-Мары районыштына хозай-
ствѣно — польитычѣски кампанывлѣа
(хлѣбозаготовкы, скотозаготовкы,
льѣсозаготовкы, окса погымаш дѣа
молывлѣаат) большѣвик тѣмпѣдон ак
ѣртѣрѣлѣт. Ти кампанывлѣам йажон
ѣртѣрѣш услови улы гынъат, пачѣш
кодын миѣнъа. Цилѣа прорыввлѣам нѣ-
тѣрѣш маным ВКП(б)-ын орган
„Правда“ кѣзѣт дѣа Маробком анжык-
тымы сѣмѣнъа колхозныквлѣа дѣа тру-
йыш хрѣсанывлѣа лошты масывый ман-
мы ровотам кѣлгѣмдѣн шарѣн колташ
кѣлѣш. Кулаквлѣа ваштарѣш дѣа нѣнѣн
агѣнтвлѣаштѣа ваштарѣшат ѣчѣа пыт
кѣрѣдѣлѣаш шагалаш кѣлѣш.

Соцтѣнгѣштѣрѣмашым дѣа ударны-
чѣствым ѣчѣа пыт шарѣн, хозрасчот-

ный бригадывлѣам организуйѣн, кол-
хозвлѣан хозайствѣам дѣа колхозвлѣаш-
тѣа пашъа шѣндымашым пингѣдѣмдѣаш
цилѣа колхозныквлѣам мобилызуѣн
—социализмѣм строймашты цилѣа
фронтышток ВКП(б)-ын гѣнѣрѣальный
лыныбъжым пыт пыртѣнъа.

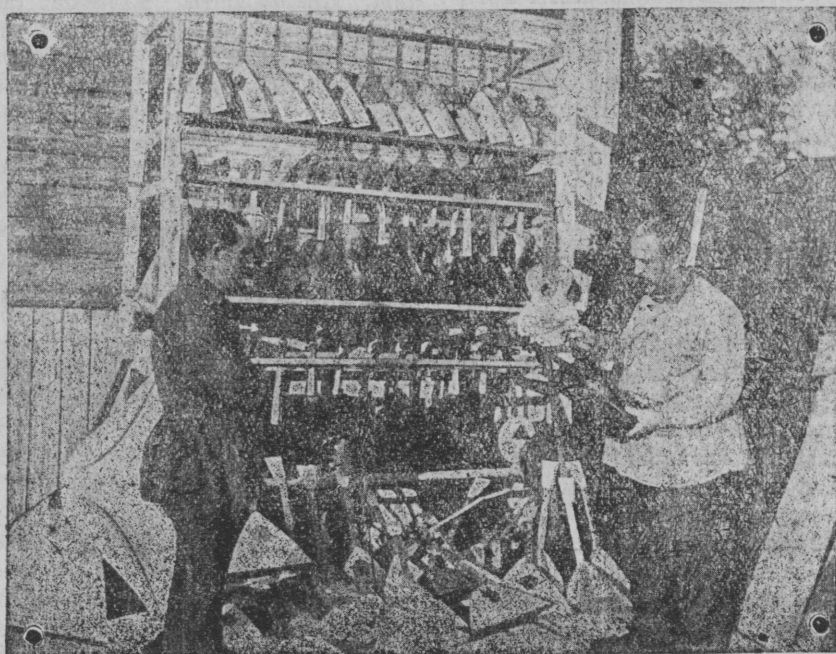
Ровочыйвлѣа, батраквлѣа колхознык-
влѣа дѣа Кырык-Мары районыштышы
цилѣа труйышы халык комунѣист пар-
тыы йѣыр ѣчѣа цѣт цымырнѣн вѣщ иѣаш
планым, нѣл иштѣа тѣмѣмашкѣа, вѣс
толшаш пѣтыльѣткѣшкѣа—класдымы
социальстычѣски общѣствым стро-
йымаш пѣтыльѣткѣшкѣа йажон, пыт
йѣмдѣа иѣаш!

Анцѣкыла у сѣнѣмашвлѣашкѣа!

Кок и шомылан Кѣрык-Мары
район шу лижѣа!

Социализм строймашым
виктѣрѣн шалгышы ВКП(б) шу
лижѣа!

Шу лижѣа Лѣнѣнски националь-
ный польитычкѣм бѣлѣмашкѣа пыт,
тѣр пыртѣн шалгышывлѣа ВКП(б)-ын
Угарман Крайком, Маробком дѣа Кы-
рык-Мары райком!

Музык инструктор школ гѣщ школы—фабрикѣм бѣштѣш лимѣа. Тидѣа иш
кого лиѣш. Музык ѣдѣрвлѣам вѣлѣа агыл, мѣбѣльвлѣам моло тидѣа бѣштѣш
тѣнѣлѣш. Каръиныштынъа: бѣштѣн йѣмдѣлым музык инструмѣнтвлѣа ылыт.

Максим Горький 40 и литьэратур пашашты

Максим Горькийын сирмашыжы, „Кавказ“ манмы газэтэш, Тифлис халашты, пйтариок 1892 ин „Макар Чудра“ лыман шайыштмаш педатлаалтын. Тишэц вараш ивлэн—„Емельян Пиляй“ „Дед Архип и Ленка“, „Челкаш“, „Старуха Изергиль“ да мол шайыштмашвлэжы педатлаалтын.

Кавказ гыц Горький Йыл вёлкы лэктэш. Тиштэкэн „Волжский вестник“, „Самарская газета“—влэштй фэльэтонвлэм сирэ. Ёшкэ лымжы вэрэш „Исгудила Хламыды“ манмы (псевдонимдон) сирымжым педатлактэ. Тымбик тидын сирымжым столыцйыштйш журналвлээнит—(„Русское богатство“, „Северный вестник“, „Русская мысль“) педатлаш тынгалынит. 1898 ин Горькийын шайыштмашла сирмашвлэштй (рассказвлэ) кок том лэктэш. Лэкмйштй сэмьнок лыдшывлэ кидышкы пишок йёлэ нинь шэрлэн шоктат. Тишэц аньэц, Горькийын лымжы шэрлэш, кушкаш тынгалэш. Горький, искуствы пашашты кого мастар ылэшат, 1902 ин сьлань литьэратуржы шотдон, почетный академикэш тидым айыренит. Айырымашыжы вэлэ шукушкок шотэ: „польитыкы шотдон Горький биньан агыл ылынат“ ти айырымашым кугижэн приказ дон пыдыртэвй.

Тынэ гыньят, Максим Горький куш-

шкэш, лыдшывлэмат ёшкэ йёржы когон цымыра. Литьэратурыштат, польитыкыштат спорвлэ лиалтыт. Тиштэкэн Горькийын пашажы (творчествыжы) ёрдй вэрйштыжы ылэш. Литьэратур пашам тбшлышы-ландылышывлэ (критыквлэ) кыдыжы Горькийын раскыды, свэзэ анжыктымашвлэ улы маныт. Кыдыжы—тидым ыршат, литьэратурын тёр корныжым пыдыртышэш шотлат.

Горький когон лымлэштэш. Тидын патырэтшым газетвлээш, журналвлээш, пэроска коропкавлээшат вэк педатлат.

Малы тидын лымнэржы айыртэмьнок шэрлэн кушкын салга?

Йыхло крэдэламаш жепыштйш литьэратур пашаштыжы тишэкэн отвэтым моаш лээн.

Альэксандыр кугижэ годшы жепын литьэратур паша пыжлаш, нымэкёлэ валаш, ёшкэ цёржым йамдаш тынгалын. Польитыкыштат, искуствы пашаштат ёлбёмаш дон кёрэдэламаш тинэм шёлын шалгэн.

Ти жепым раскыдынжск ёшкэ литьэратурэшыжы писатэьлэ А. П. Чэхов анжыктэн. Тиды гэрйвлэжымат сылык, мэгырэн каштшы народнычествылан биньаньдым да марксизмьм ынгалэн мыштыдым эдэмвлэм нэлбэн. Тэгэнь пйцкэтай шёлбшан ёлбёмашышкэ мардэждон лыпшэн пыртым гань Максим Горький пыра. Тиды сирмашыштёжы у шанымашвлэм пырта да гэрйвлэжымат вэсёвлэм цэрэ йаланвлэм, килт каштшывлэм буржуазин законжы ваштарэш, обуцажы ваштарэш лүдтэок шалгышывлэм, ёшкэ ирёкдон ёлэш йаратышвлэм нэлбэн.

Ку вара тидым вычэн! Горькийын пашажы буржуази вуйэш вычыдым лымлаок вазалы. Тырын, буржуази ваштарэш йук лыктэок ёлёмаш сёмёрлыш.

Пйтари Горький андакок социалист агыл ылын, прольэтар писатэьлэшат эчэ тидым пыток шотлаш акли. Тидын хорожы тинэм анархиствлэн форман ылын. Польитыкым ёшлэнжы раскыдын шёндёдэок кёрэдэлэш ўжын. Горькийын хвальэн сирым сокол вэрэшыжы шиэдэл сьнгэн кэрмашыжыдон ёшкымжым ёвьёртэ, изин

ольән, тырын Ылаш йаратыш кымыж-
вуйан кышкым тиды ужын аккэрдт.

1905 иншы рэволюци Максим Горь-
кийым ровочый класс дон лишыләм-
дә. Горький Ышкэ романтизмбыжым
дә анархизмбыжым Өрдыжэш кодаш,
мондаш тыңгалэш дә рэволюцим
тэргыш марксизм корныш ванжа. Ти-
ды РСДРП-ын чльөнЫшкыжы пыра
да В. И. Ленин дон лишыләмэш.
Ти вэлдык тидын пиш йажо роман
„Мать“ лэктэш. Тиштэкэн Горький
пыт кэраллә буржуази дон крэдэл
шалгыш ровочый-рэволюционьэрвләм
анжыктэн.

1906ин, кугижән правитьэльствы, рэ-
волюци пашәм тэrvатыл Ылыштэрэн
шалгыжы гишән, Пэтропавловски
крэпостыш тидым шындын. Вара мол
кугижәнЫшттыш писатэльвлән вырсым-
ашдон дә Ышкэ сандэлыкыштынэжэт
йятлымаш вирвлэдон тидым мён-
нэш лыктыныт.

1906 ин Горький тишэцын Италиш-
кы карагэш. Тиштэй Капри остро-
кэш Ылаш вазалэш. Большевиквлән
пэцэтыштэй ровотайа. 1907 ин Лин-
донышты РСДРП-ын сйэздышты
шалгэн.

1908-12 ивлә лошты Горькийын
лыпшалтмашвлә линыт, ти вэлдык
парты лишыцэат тиды тымәм айыр-
лән. В. И. Ленин ти гишән Горь-
кийым Ышкэ тэжыш шотдон пингы-
дынок йятлән.

Импэриализм вырсы годым, Ыш-
кэ шайыштмашла сирмашвлэштыжы
очэрквлэштыжы дә мол вэрэлэжэт
национализм шам ваштарэш тиды пи-
шок кырэдалэш. „Сынэн шоктымэш
шиэдэлэш“ манмы лозун ваштарэш
халыкым шиштэра, вырсы тыңгалшы-
влән дә вырсы пашашкы поктыл
шалгышывлән маскыштым кыдашэш,
Ышкэ цырэшттым халыклан анжыкта.

1917 ин Горький большевиквлә
дон мэншэвиквлә лозш лишш. Тынам
рэдактырлым „Новая жизнь“ газэтшы
гач тиды кок вэкылаят шэлыштэш
лүлэш. Октябр рэволюцилан Горь-
кий шүмын ак ли. Тынам тиды:—
ровочый класс властым кидышкыжы
ир нэлэш, рэволюцим йамда, фэв-
раль кэчывлэдон нэлмй позицим
кидшы гыц сйэсыртэ,—манын шанэн.

1919 ин Горький Ышкэ пашажым
самынэш лыктэш дә цилә труйыш

халыкын силам большевиквлә дон
икараш ровотайаш ўжэш.

Тишэц вара, фашиствлән, бэло-
гвардэйцвлән совет ваштарэшшы
альяквләм пашаштым цилә сандэлык
вёлныш (коммунистически, либэраль-
ный) пэцэат гач Горький цэркыдэок
вёлкы лыктын шалга, ниным мүдэн
урдым цырэшттым шарга, анжыкта.
Ышкыжын лыдшывлэшттым СССР-
шкы интэрвэнцидон пырымаш ваш-
тарэш да буржуазин вырсэш йамды-
лалтмашыжы ваштарэш кырэдал шал-
гаш ўжэш.

Горькийын шынымыжыдон дә Ыш-
кыжын виктэрымашыжыдонок граж-
дан вырсын дә фабрик-заводвлән
сблны сирмашән историшты сиралтыт.

Угыц сирэш тыңгалшы лытэра-
тур ровотныквләм цымырымашты
Горькийын рольжы пиш кого. СССР-
ыштыш у писатэблвлән тиды кы-
цэ шон палшэн мий—советым пуа,
тымда, сирымыштым тэrlә, пэцэ-
тыш лишэмдә.

Цилә сандэлык вёлныш лытэра-
турышты Горький кого художнык
ылэш. Шамакын цэвэржым когон
цаклән мышта, сүжэг Ыштымашты
мастар гыцэат мастер ылэш манмыла.
Шамак толшы, тэгэнь производэ-
нывлэжы: „Детство“, „В людях“,
„Мать“, „Мой университет“, „Жизнь
Клима Самгина“ дә шуку мол рас-
сказвлэжы шукэш анзыкылаэшэт худ-
ожэствыдон сирымашэш образцлән
йарал лит.

Горький шуку вэрэлә шон, шуку
каштын, шуку ужын, шуку йасы-
вләм тырхэн, когонжок эчэ кныгә-
влә гыц палэн нэлын, сэдындонок
тидын шайышташыжат улы. 40 и
лытэратур пашашты 30 том нә-
рым сирэн. Тидын производэны-
влэштыжы күм-күм ат уж вәл? Цэра
йаланжы, кид-мастаржы, мэщанвлә-
жы, ровочыйвлэжы, хрэсэньвлэжы,
салтаквлэжы, студэнтвлэжы, прэсты-
туткывлэжы*) полицивлэжы, про-
фэсырвлэжы, шолывлэжы, купэц-
влэжы, попвлэжы, рэволюционьэр-
влэжы, банкирвлэжы кныгә стран-
цы гыц странцыш, кныгә гыц
кныгәшкы шыпшыл пиштым кэрэмлә-
ок кэат.

*) Шахэр ыдырғамаш.

Горькийын гэрo нймăк попазы-
дымжы нймагань халык группат код-
тэ вэкăт.

Лытвэратур пашаштѣ художнык
йактэ Горький пишок үлѣц кузэн.
Тидѣн ылѣймашѣ гѣц тымэнъ нă-
лăш йарал шуку улы.

Бѣшкэ гишăнжѣ Горький тэнэ ша-
йыштэш:

„Шѣм ийшѣм мѣнѣм школыш
пузѣй—тѣштѣ 5 тѣлзѣ тѣмѣнѣм.
Тымѣнѣнăм худан, Бѣшкэтѣн ылăш
йаратэмăт, школ порадкам дă тэнгэм-
влăмăт йаратэн шѣм кăрдт. Школ
гѣц шадырадон цэрлăнэн лăктѣмăт,
тымѣнѣш вѣс пачаш шѣм тѣнгăл.
Ти вэрэмăнок ѡвăм чахоткыдон ко-
лыш, тѣотьям нуждаш кэш... Кэм,
мижгэм выжалым магазинѣшкѣ 8 ий-
шѣм пузѣй. Кок тѣлзѣ эртѣмѣкѣ,
шокшы лэмдон кидэм йылатэн кол-
тышымат, тишѣц тѣотьям докы мѣ-
нѣшок колтѣвѣй. Тѣрлăнѣмѣкэм мѣ-
нѣм мѣндѣр родняна-чѣртѣожнык
докы ученикэм тымѣнăш пузѣй. Ик
и эртѣмѣкѣ, пишок ылăш йасы ы-
лат, тишѣц шѣлѣм дă пароходышкы
новыр сага тымѣнăш пырышым. Па-
кылажы ылѣймăшэм пиш адалана: по-
выр доц чѣртѣожнык докы мѣнѣшок
мишѣм, вара иконвлăдон торгѣйѣ-

шѣм, кыртны корнышты сторжыш-
ты ылѣишѣм, кылэндѣрѣм, булкам
күэштѣм, кого шѣргѣй цѣскѣрѣштăт
ылăш вăрэнштѣ“.

Тишѣц варажы: Русь сăндăлѣк
мычкы килт каштмаш, тѣурмавлă йа-
тап (этап) дон поктыламаш, ѡрдѣш
колтымашвлă кăт.

Горькийын корныжы когон нэлѣй.

Тидѣн лошток, Бѣшкэ ганьжы тво-
рѣцвлă халык вѣлнѣ шуку ылмашым
Бѣшкэ пашăжѣдон Горький анжыкта...

Горькийлăн кѣзѣйт 70 и мѣндѣр
агыл. Тѣнэ гѣнѣат, сирѣмăш пашаш-
тѣжѣ эчѣ пэлэдѣш ганьок ылăш ман-
мыла. Мыштымашыжы и гѣц ишкѣ
цаткыдэмэш. Каждѣй у гѣц сирѣм
кнѣигăжѣ тидѣм анзыкыла пырта,
ышыжым эчѣат шăрă.

Сѣлнѣн сирѣшѣжѣм, бурѣвестны-
кым—Алексей Максимовичѣм цилă
труйыш халыкок пиш когон йарата,
тидѣн каждыш шамакшымок когѣш
шотла.

Тэнэ, сентѣаврь 25-ѣн, Максим
Горькийын лытвэратур пашаштѣ 40
и шалгым йѣубильѣжѣм Бѣштѣнă.

Тидѣ мѣнмѣн кого празныкна
лиеш. Тидѣн гач труйыш халык М.
Горький дон эчѣат цаткыдын пижэш.
В. Арамилев.

М. Горький.

Тул мардѣж*) кэк мыры. (Песня о буревестнике)

Ошын кайшы тангыж вѣлнѣ
Мардѣж пѣлѣм вужгэ пога.
Шушы пѣл дон тангыш лошты
Вургэ-вэлэ пѣтѣйрнăлтѣн,
Валгынзалтшы шим тыл ганьы,
Тул мардѣж кэк чонгѣштѣлэш;
Кѣв вѣкѣ валэн кѣй...
Шойгэ-вэлэ пикшлă шишкэн,
Лүмѣ ганьы чѣнѣй, пѣсѣн
Пѣлвлă лошкы кузэн кѣй.
Пѣлвлă лошты сусун сасла!
Кѣкѣн йукшым пѣлвлă колыт.
Кэк мардѣжѣм үжѣн сасла!..
Пиш йаг ваштшы шѣдѣшкѣмѣм,
Бѣшкѣлăнжѣ Бѣнѣнѣмѣм
Кѣкгѣц пѣлвлă кѣшнѣ колыт.

Мардѣж анзыц тангыж вѣлнѣ
Вышткэ-вэлэ колшѣрѣвлă
Лүдѣн, саслэн чонгѣштѣлѣт;
Ружгэ-вэлэ мардѣж толмык,
Нѣнѣ лүдѣн, пиш шѣклăнэн
Вѣд пындышкы цѣлѣт шыналтыт.
Шык гагарвлăат мардѣжгѣц
Лүдѣн, саслэн чонгѣштѣлѣт;
Кѣрѣдăлѣн чонгѣштѣлăш—
Кѣдѣртѣш гѣц нѣнѣ лүдѣт.
Шылдыртымы пингвин лүдѣн,
Күэр лошкы шѣлăш цага.
Тул мардѣж кэк вэлэ тѣвэ
Вушткэ-вэлэ чонгѣштѣлэш,

) Тул мардѣж—кого мардѣж.

Ирбйкләнән патырлана.
 Тангыж вйкбй шим йыд ганыы
 Пбйвлә шбйнзбйт, мызырланат.
 Коә лужгә коэштәлтәш;
 Лужгә мырән, ружгә куштән,
 Воргә пөртән пбйтбйрнәлтәш,
 Кбйдбйртбйшдон кбйрәдәләш.
 Цулткә-вәлә валгынзалтәш.
 Тургә-вәлә пиш кбйдбйртә.
 Цоргә-вәлә рашкалтыләш.
 Йбйвш-мардәждон хургә хырлән,
 Коә саслән коэштәлтәлтәш.
 Тангыж вузгә шонгәшталтәш.
 Мардәж коәм шырал нәләш;
 Коә вбйкбй пиш орлана,
 Кырык тәрвән лусткә лывша,
 Цужгә пбйрхә, цушткә шбйвә,
 Коәм лүктә, пүргбйштәрә,
 Шонгәштәрән тбйтбйртәрә.
 Тул мардәж кәк мардәж лошты
 Кбйрәдәлбйн, сбйрбйн сасла!..
 Пын-пикш ганыы пбйлбйм лүә;
 Вушткә куза, вужгә вала,
 Вургә-вәлә пбйтбйрнәлтәш...
 Иә ганыы, шимбй, шбйдән—
 Мардәж сага чонгәштбйләш.
 Ваштыл колта, варынгааләш;

Йанг сусудон мәгбйрәләш,
 Пбйвләйм анчән пиш ваштыләш!
 Мардәж лошты кбйрәдәлбйн
 Тул мардәж кәк пиш йангылән.
 Тул мардәж кәк йажон пәлә:
 Сотәмдәрбйш шокшы кәчбйм
 Шим пбйл мүдән, бймбйлтәрән;
 Үкшбйктәрән—йамдән ак кәрд!
 Мардәж мыра, урмыжаләш.
 Кбйдбйртбйшжбй кбйдбйртбйләш.
 Тангыж вбйлнбй ружгә-вәлә
 Пбйвлә пөртән, шолын сәрнәт,
 Шанавбйлбйн валгалатарән
 Кбйшкбй ганыы айбйнбйлбйн
 Валгынзышжы валгынзалтәш,
 Салымалтын сотәмдәрә,
 Тангыж вбйдбйш цужгә лүлбйн,
 Тыл-ипәнгбйн вбйдәш йөрә.
 — Мардәж! Шукәш агыл мардәж
 Пыт! Эчә пиш ружгә толәш!
 Тул мардәж кәк—ти сбйр кәкшбй
 Кбйдбйртбйлшбй йыд шим пбйл дон
 Коэштәлтшбй тангыж лошты
 Патырланән чонгәштбйләш...
 Анзыц шижбйн сусун сасла:
 — Пыт! Эчә пыт мардәж ружгы!
 Пәт-Пәршут сәрән.

Бйрвзбй годшы.

(Максим Горькийбйн расказ гбйц нәлмбй лаштык)

Ббйләмәшәм лүдбйш йамак гань мбй-
 ләнәм әшбйндәрәлтәш. Ти лүдбйш йа-
 макшым пуры дә кого ышан пиш
 гөр шанышы әдәм шайышт пумыла
 чучәш. Тошты ббйләмәшбйм әшбйндә-
 рән мбймәт, ббйләмәм қурым мычкы
 лин мбймбйвләлән бшккәжәт бнбнәбймбй-
 лә ам чуч; тә лачокшымок тбйнгәлә
 ылын, тә ылымал вәлә чучәш,—пыт
 бнбнәнәш ак ли. «Тыргыжланышы,
 ладна агыл пльәмән» пбйцкәмбйш
 ббйләмәшбйжбй пиш кәрәсбйр ылынат,
 шукыжыланок бнбнәбймбй ак шо, шу-
 кыжымок ылымәш шолтымы шоәш.

Кәрәк тәнгә гбйнбәт, правдажы
 бжәләйбймәш гбйц кого ыләш. Мбйн-
 жбй вәт бшкә гишәнәм ам шайышт.
 Проста руш әдәмбйн пбйцкәтәштбй,
 лүдбйшбйштбй дә торышты ббйләмәшбй-
 жбй гишән шайыштам.

Тотбамын томаштыжы шокшы тбй-
 тбйрә ганы шбйдбй шалга; циләнок ик-
 тбйр-вәсбйштбй дон шбйдәшкәт, ружгәт,

саслат. Коговлә вәлә агыл, изивләәт
 вәк шбйдәшкәт, йукланымашкы йар-
 лат. Вара папамын шайажы гбйц мбйн
 пәлән шонам: әтбәштбй гбйц пурлык
 пайылымашым шүмбәлвләжбй тәргбйм
 кәчбйвләштбй әвәм вкурат толын ша-
 галын ылын, манын тбйдбй попа ылыы.
 Әвәмбйн трүкбйштбй толын шагалмы-
 жы, шүмбәлвләжбйн пурлык пайылы-
 маш шанымашыштым, пушә вәлә ко-
 гон тәрвәтбйш. Мам вара: әтбәжбй шү-
 дбйдәок, согласдәок, әвәм марлан кән
 ылынат, әтбәжбй тбйдбйлән приданы-
 йым пугәәт, әвәмәт бшкә пай при-
 даныйжым нәләш тәргәш тбйнгәләш ма-
 шанән, нинәт лүдбйнбйт.

Әвәм толмыкы шукат бш ли, кух-
 ньашты, кәчбйвәл качмаш годым, йук-
 ланымаш тәрвәнбйш: кугузамвләәт
 (әвәмбйн шүмбәлвләжбй бнбнә) качмы
 ло гбйцок кбйнбйл шагаләвәт, стәл
 гач айбйнән-айбйнән, тбютбам вбйкбй
 саслаш ырлаш тбйнгәльвәвбй, лач пи-
 вләок ылыт, пүштбйм кайыктән-кайык-
 тән, вуйыштым бйрәл-бйрәл колтат,
 саслат. Тбютбамжы, йакшаргән шбйн-
 збйнәт, стәлбйм саваладон сәвәл-сәвәл

колта, тынгыра йукшыдон аптанла сьгырлал колтыш:

— Кьчаш колтэм!—маньы.

Михала кугузам бизажым шьргь лужы гьц шайыкыла трук шэлбн колтыш. Тьдьжы урмыжмыла сьгырлал шьндьш, Михала тэрвэн кечалты, да вара коктынат, охлэн, кичкьж, вырсэдл, сэдьрлалты пачангылаш тынгалъэ-вьы.

Бьрвэзьвлэ мьгьрлал колтэвьы; мьшкьран ылыш Натальяа кывам сьгырлал колтыш; авьм, элтальшят, тьдьм тагышкы видэн ньнгеш; топлоток вэсэлэн ылыш, азэ анжышы, шадыран Йэвгэньяа бьрвэзьвлэм кухня гьц лыкташ талаша; покэньвлэ ружгэ вэлэ вилыт; мастарлан палшышы*) кьмда пулшан Цыганок Михала кугузан туп вькь кузэн шьнзын; цьрэ вуй каваштан, шим сьнзэлыккан Григорий Иванович мастаржы, кугузан киделажьым плотьэньцьдон ладнан йалшта.

Кугузажы, шужьм вьктэн шьндэ-нят, шимь, шэз пандашыжым сэдьрлал шьдьртэ, пиш лудьшын хьргэ мыра; тьотьямжы стьл йьр сьрнал-сьрнал кэа, бьжалайьмьлэ сьгырлал-сьгырлал колта:

— Шумбэвлэ! А-а? Туан вьрбьм йактарэдэш! Эх, бьлэдэ ма...—манэш.

Йукланымаш тьрваньмьбь аьдакоц эчэ, лудьбн колтышымат, камака вькь мьнь кузэн кэшбьм. Вьр кымдыкэш шин шьндьмьбь Йако кугузан лицэ мышмыжым папамыным тьшэ-цьбн лудьбн анжэн шьндэнэм. Йако мьгьрлал, йалжыдон ташкал-ташкал колта; папамжы нэлбь йукдон поца:

— Кайанывлэ! Дикьй пльэмэ! Шамышкы пьрэмэдэ ыланэжы...—манэш.

Ышан да пьсбь сьнзэжьдон тьотья мьньбьм оролымыжым мьнь йаконок ужамат, тьдьбь гьц лудэм. Йылатымыла пьсбьн анжышы сьнзэжы гьц йьмаш цадымэм кьзытат ашьндэрэм.

Тьотьям мьлэм костанла чучэш ылыш. Цьлэ донок мыскылэн, обижайьмьлэ, азларымыла да кэрэк кужьмат шьдештэрьмьлэ поца машанымыла.

Толмыкэм тамазар кэчьшть, молитвавлэм тьмэньаш тьдь мьлэнэм шудьш. Мол бьрвэзьвлэжы, мьнь гь-

цэм коговлэ ылытат, тьчок доны тьмэньбьт.

Мьньбьм Натальяа кыва тьмдыш. Тьдьбь бьшкэжы смьрнэ, лудаш мастар ылэш. Пьжгьмьлэ ганьок, тьдьбь ольэн йадэш:

— Пожалсты попэмэ ыланэжы: «Отчэ наш, ижэ йэси...» маньыма,—манэш.

«Йако жэ манмыжы ма лиэш?...» маньын йадамат, тьдьбь шайыкылажы лудьбн анжал колта да:

— Тьнь—манэш—тэнэ ит йад; тьнгэ йадаш йажо агыл вэг. Мьнь паштэ-кэм попэн мьэмэ. «Отчэ наш...» маньыма, йа,—манэш.

Йадмашэш худа лиэш манмыжы мьньбьм йыштылара. Йадашыжы малын вара йажо агыл? «Йакожэ» шамакыштыжы тамахань йьвьбьрт шаньмаш, икмайац улы машаналтэшят, ти шамакым цьлэ сэмьньок мьнь пьрбьк-тьлэм, сьрбькэлэм:

— «Йковже», «йа вкожэ»...—моло манам.

Шылышы гань ошэм шьцшбь кывамжы, цьбьрлалтшбь кьрбьлтшбь йукдон, тьрхэн-тьрхэнок тьмда, поца:

— Тьнгэ агыл, «йако жэ» маньын простан попэмэ,—манэш.

Тэнэ манэш да бьшкэжят, да тьдьбн шамаквлэжят проставлэ агылэп. Тьдьбь мьньбьм тьргыжландара, тьмдымы молитвам ашьндэрэш аптьртэ.

Иканэ тьотьям мьнь гьцэм йады:

— Ну, Ольошкы, тагачы мам бьштьшьц? Мадьц?—манэш.—Лэпкэштьш кэкаэт гьцок ужам вэг. Тьшэ-кэн шоашыжы шуцы палаш ак кэл. «Отчэ нашэтшьм» тьмэнь шоц вара?—манэш.

Кывам ольэн кэлэсбьш:

— Со моэдэнок мьж,—манэш.

Тьотьямжы ваштыл колтыш. Йакшар сьнзэ-пынжым сусун льлтал шьндьш.

— Тьнгэ гьнь тьньбьм тьораш кэлэш,—манэш, да эчэ йады:—аьтэштьбь тьньбьм тьорэн?—маньы.

Тьотьямын попымыжым мьнь ньмат ам ынгылы да йукумат шьм лык. Авьмжы тьшэжэ:

— Укэ, Макси тьдьбьм шьтэ да мьлэнэмат шьш шудьбэ,—маньы.

— Кыцэ вара шьтэжы?

— Шин-шин соикток тьмдэн ат шокты,—маньын поца ылыш.

*) Подмиастьэрйэ.

— Мыйнъ тэвэ кукшыгэчын Сашкым парываш гишан лоцкэн пуэм.

— Лоцкымыжы ма лиэш?—манын йадым.

Цилан ваштыл колтэвй. Тьотвамжы кэлэсйш:

— Тыхал доко, ужат,—манын.

Кукшыгэчй шомэшкй мыйнэат вуй-наматышкы пырышым.

Мам вара? Ыштйрэйшвлан цйрэш-тым коговлэ пиш куштылгын ваштал-тат: сары Ыштйрэйшым нэлэйтат, шим вйдэш тйдйм нортат. Тишакэн Ыштйрэйшэт пйц симсй лин шйнзэш. Луды Ыштйрэйшым йакшар вйдэш шуйлталытат, Ыштйрэйшйкй йакшар-гы лин шйнзэш. Пиш проста паша ылэш да мыйнжй ам ыгылы. Палй-мэмжй гйнь пишок шозш.

Мыйнъ Ышкээк иктэмам чийлтынэм ыланжй. Ти гишан Йакон Сашылан мыйнъ кэлэсйшйм. Ти Ырвэвй Ышкэ-жй пиш толкан ылэш. Тидй со кого-влэ анзылны сарнылыштэш, цилэ донок ласкывы, мам шүдэт, тйдйм Ыштйш йамдй ылэш. Шамак колышт-машыжы гишан, ышыжы гишан кого-влэ тидйм хывальбат.

Тьотвамжы гйнь Сашым тйрйнь анжа:

— Махань подхалим ылэш вэт! — манэш.

Сашым мыйнъ ам йараты. Тынгэ гйньят, тидй коговлэ ганок шуку да Ынхандэрэн попэн кэрдэш. Чийл-тйш тымэньаш шанымэм тидй палй-шйт, празнык годым стөл вйлан шйрйм ош скатьертйм шкапгйц мй-лэм нэлэш тымдыш да симсй цйрэй-ным Ыштйш шүдйш.

— Ошы гйнь мол гйц куштылгын чийлгэ, тидйм мыйнъ палэм,—манын, когон палйшйлэ тидй кэлэсйш.

Нэлй скатьертйм шкапгйцэт мыйнъ шывшын лыктымат, кудвичйшкй тй-дйн дон кыргыж лэктйм. Симсй чий-ян чнышкы скатьерт охолым кол-тэн вэлэ спспэйшйшым, тагышэц аны-ят, Цыганок кыргыж толыат, скатьэр-тэм шывшын нэлй, да чийшкй ци-кймэм охолжым пынцалмыжы лош-ток, сэньйк гйц мыйнйым анжэн шал-гышы Ызэйжылан сйгйрэл колтыш:

— Папам йблэрэк шүдй!—манын, да лаштыра упан вуйжым мыйнйым лүдыктймлэ Ырэйлэят:—Ну, Ындэ ти гишан тйланэт попаза!—манын.

Папам кыргыж толы, охлаш тй-нэлй, мйгйрэл колтыш вак. Мыйнйым пиш потикан вйрса:

— Тынъ—манэш—пэрмэк! Санца-лан пйлыш ылат! Тынйым лүлталы-нат, пйжлыпок шуэн колташ кэлнэжй!

Мыйнйым саслэн шумыкыжы, Цы-ганокым Ышкэ вэкэйжй сараш тйнгэ-лыбй:

— Тынъ, Иван, тьотвалан ит кэлэ-сй ыланжй,—манэш.—Тидйм мыйн-иктэ вэрэ тйен шйндэмат, аныят тйхалээк эртэ...—манэш.

Кукшыгэчйн, всэноцной анзыц, та-гү аныят, мыйнйым кухнышкы видэн кандыш. Тйштй пйцкэмйш, нымма йукат укэ. Цат чүчын шйндймй сэ-нйбкйш лэкмй амасам, да кухняггц кйдэжйш кэмй амасам ашйндэрэм. Окня тунйжй шйжй вады пйцкэ-мйш лудалгын кайэш, йур йурмы ложгэ шақта. Камакан шимй аныжй доныш кымда тйнгэйлыштй Цыганок шйнзэ; тидй Ышкэжйлэят ак чуч, пиш шйдэшкэн шйнзйн; тьотвамжы, ого-лышты, логан доны шалга да вйдэн вэдйрэ гйц кужы ваштырвлэм лык-тын шалга, висэн-висэн, нинйим сага-сага оптэн мийят, йышт-йюшт возду-хым нинйидон лывшал колта. Папам тагышты пйцкэмйшты шалга, нэр-та-вакым үвшйнцэш да Ышкэ дурэшй-жй Ынгйрэн попэн шйнзэ:

— Мутышы... Шйш шагалынат, тамаок сусу ылэш...

Йакон Сашы, кухна покшалныш пккэнэш шйнзйнат, мышкындывлэжй-дон сйнзэвлэжйм Ыштйлэш да Ышкэ йукшыдон агыл, тамахань шонгы кй-цйзйлэ, кужын шывшын попа:

— Простьэмэдэ... Христа ради простьэмэдэ...—манэш.

Тьотвамжы, кужы ваштырым кор-мыж вашт колтаат, попа:

— Тьорэн пуэмат,—простьэм—ма-ныи да тйрүк сйгйрэл колта:—Йала-шэдйм валтай!—манэш.

Тьотва мыйнйым сйгйрэлбй:

— Лэксэ, тишкйрэк толай,—ма-нэш. Мыйнжй ам мийт, эчэ попа: Ку-лэн вара попэм?—манэш. Мийшйм.— Ындэ тьорымым анжок тэвэ... — ма-ныят—Сашым йюшт! пуш.

Кидшйм изиш лүлталыят, цйрэ кй-пэт мычкы тьотва лывшал колтыш. Сашажы вйцкйж йукдон Ынгйрэл сй-гйрэл колтыш.

Тьотьямжы тьйшакэн:

— Алталэт, тидей эчэ ак каштары! Тэвэ тэнгэлэйкй йасырак лиэш!—манын, сьйгырэл шьндйш дэ тьораш тьнгальей.

Ваштырдон лывшал колтышашлаанен, кидшбйм кшккй лүлтэл шьндймйкйкй, мьнбьйн онгыштэмат тама кшккйла кузымыла чучэш. Кидшбйм валтэн колтымыкыжы, мьнбь цила халлак кэн вадмыла чучам.

Саша вьцкйж йукдон пиш чьнбь сасла, колыштатат йажо агыла вак:

— Агы-ым!... Скатьэрть гишан кэлэсбшмьш... Кэлэсэмбш... — манын —манын колта.

Тьотьям пиш ладнан попа, лач псалтирбй лыдэш машанэн:

— Йалбйм кэлэсбмэтдон ат ытлы!

Йал кэлэсбшбйм ньгынаमत бшкбймжбйм пьтэриок тьотар. Тэвэ тидей скатьэрть гишан! —манэш дэ тьошткэ вэлэ тьора.

Папам мьнбь докэм кыргыз миш дэ кидэм гьц роалтышат:

— Мьнбь Льэксэм шийш ам пу! Ам пу! Кэлтэмаш! —манын сьйгырэл колтыш.

Вара амасам йалжыдон шийш тьнгальей. Сьйгырә:

— Вара, Варвара! —манэш.

Тьотьям папам докы кыргыз миш, тьбдйм шькэл колтыш, папам сэдбьрәшкй канвазы; тьотьям мьнбьйм роалтыш дэ тьнгыл докы намал кэш. Мьнбь тьбдй кидыштбй кидэмдонат,

йалэмдонат равэдәм, чымэдәләм, йакшар пандашыжым кьбьрам, парньажым пырыл колтышым. Тьбдйжбй сасла, мьнбьйм] кормэштбйлэш пьзбьртә, дэ пач вэкбжбй тьнгыл вькбй шуэн колтыш, лицәэм ньуцок севәл шьндйш.

Звэрь гань лүдбш йукдон сьйгырәл колтымыжым кьзбьтат ам монды:

— Йалштай! Пуштам!... —манэш.

Авәмбйн цбьрә гьц вацшы лицәжбйм, кәрән шьндйм сьнзәжбйм йажонок ашьндьрәм. Олмага йбьр кыргыз-кыргыз кәә дэ йамшы йукдон сасла:

— Атьиэм, ит тькәл ыланэжы! Колтай!... —манэш.

Тьотам мьнбьйм шам гьц кэмэшкэм шин шьндән. Ик окьнаан изи кьбдэштбй, кымда, шокшы тьшакбшштбй кымык вазынат, тамазар кечбй йасланэн киенәм. Кимэм кьдөж йымы-лыкышты шуку иконвлә анзылыны ньгынаमत йортбдбймбй лампадын тыл йакшаргын кайэш.

Пиш йасын киенәм. Ти кимэм кечбьвлә мьнбьйн бьбймаштэм кого кечбьвлә ыльэвбй. Ти кечбьвлә годым мьнбь когон кушкын колтәнәм вэкәт, тамам аьнәт айыртэмбьнок шижбйн колтышым. Тьнәмшән эдәмвләм шытырланән анжаш тьнгальбйм. Мьнбьйн шүмэм гьц цила каваштым вуйта тарвән нәлбьнйт, бшкбймэмбйн йасынат, йәлән йасынат, тырхән кэртбьмбьләок когон шүмэм шижэш.

Игнатъев Н. сәрән.

Владимир Сузы.

Эртбшбй. (шайыштмаш)

1918 и...

Цила вэцбйн: кечбй лүлтбй дорцат, кечбй шьцмбй вэлцәт, кечбьвәл монгырцат, йьдпәл вэлцьнәт ош армивлә; Колчакшы, Дьньикинжбй, Йудьэньичшбй дэ мол ош гәнвэралвләят, арышы пивләлә мә тәрвәннә кечәлтбнйт. пүкташ цацат. Рэволюци вэрц, капиталиствләм карангән, властвым бшкә кидбшкбй нәлмәш вэрц крәдәлшбй прольэтариатым, труйыш халыкым вьбр лөэш йамдаш, пьтәрәш ниньвлә азнат.

Мол кугижаншбьвләштбйл капитальствлә ош армивләлән оксадонат, выргэмдонат, вырсы хәдбьрдонат пиш палшат. Рэволюци вэрц крәдәлшбй фронгышты йакшар салтаквләжбй шужәнәт, худа выргэмдонат крәдәлбйт... Кәрәк тьнгә гьнвәт, парты тьр видән шалгымыдон, тышманым кечбьнбь цәктәрән мийәт, шит, вактьт.

Киндбй укә гьнбь, фронтышты крәдәләш пиш когон йасы. Сэдбьндонок

парты дон Советвлән власть, уты киндѳм постарәнәт, фронтыш, алавләшкѳ колташ бѳштәнбѳт.

Солавләшкѳ прототрәддон мә кәшнә. Кулаквлән, улан әдәмвлән уты киндѳштѳм мә лыкна.

Пакылажы лыдын, киндѳ лыкмаштына крәдәлмәшѳм пәлән, ужын кәр-дѳдә...

I.

Ир вәкѳлә. Халашты фонарвлә йылат. Каштшы әдәм укә. Циләнок амалат, тама. Йуалгы. Май тѳлзѳнәт йѳдвлә әчә йуалгы ылыт. Изишәш тѳгѳ ләктѳлдәләт гѳнѳәт, тыгыр вәлә йугатан чүчәш.

Мә, луаткудытын, прототрәдѳштѳ каштшывлә цилән мыктән, халә ольицә мычкы Йуркѳнә гач ала коклашкыла кәнә. Тѳлзѳ сәтат, циләмок ужаш лиәш. Кыдыжы тавакым шывшыт, кыдыжы вәштыл кәәт.

Имнѳивләнәм ашкәдѳктәнә.

Мә лоштына Сам-сола бѳрвәзѳ пиш потыкәлә ыләшәт, мѳнѳ со сагажы каштам, сагажы кашташ пиш йаратәм. Пиш вәсәлә әдәм ыләш. Со вәштылтән кашташ вәлә цаца машанымыла. Кәпшѳдон изи ыләш. Тоша, изиш шѳргѳ пандашыжы кушкаш тѳнгәлѳнәт әчә тѳнгәок тошала ак чуч. Шѳргѳ пандашыжы укә гѳнѳ, утлаок когон тошала кәйнәжѳ...

— Иван — манамат, полт анжал шѳндѳш. — Бѳндә кыш кыдалына вара? — манын йадам.

— Мә — манәш — бѳшкәок пәләтѳш. Тѳнѳ самынѳ понәт, мә ана кыдал, ашкәдѳн вәлә кәнә — манѳы.

Иван сага колышт кәшѳвләжѳ логы-логы вәштыл колтат. Мѳләмәт потыкәлә чүчәш, мѳнѳәт вәштылам. Шаналтән мѳмѳкѳжѳ, нѳима потыкәжәт укә ыләжѳ. Молнам потыкә попымәшәшѳжѳ вәштылаш тѳмәнѳ шѳнзѳнѳтәт вәлә, пәләштѳм шамакшы йѳдәок, со вәштылыт. Тѳләц пасна, Иваннажы попымыжы годым, шѳргѳжѳм моло йориок кыптыртән колта; шалахай сѳнзәжѳм кымалтаат, бѳшкәжәт вәштылаш тѳнгәләш.

— Мам вәштылыда? Ородывләәт тамам вәштыл кәәт, нѳима потыкәжәт укә ыләжѳ — манәш. Йәлжѳ әчә вәштыл колтат.

Халаш ләктѳн кәшнәәт, хала коклашкы пырышна. Хала докыла мѳгәшлә анжалмыкы тѳл сәтывлә вәлә

шоән кәйѳт. Йылымбал вә: сѳрѳштѳ кәчѳ пѳлгомым валгалтарән шѳндән, сәтәмәшәт мѳндѳр тагыл. Тѳлзәт пѳл шәлѳк шѳләш цаца дә тѳлзѳжѳ, изишәш кузалаләшәт, мѳнѳәшәк вәлаш тѳнгәләш. Йѳдәт кужы агыл.

Шѳргѳштѳ ирә шѳлѳш. Кәквлә мырат. Ир тырын имнѳи йәл йуквлә вәлә тѳвыдыгә шактат.

Мѳнѳ Иван докыла сәрнәл шѳнзѳмәт, йадым:

— Ма йукымат ад лык? — манам.

— Мам попышаш вәл?.. Кѳзѳйт когон шаналтән колтышым — манәш. Тавак цигәркәшкѳжѳ пышлаоп шѳвәлѳәт, корныш шуш.

— Мам вара тәнгә когон шаналтән колтәнәт? — манын йадым.

— Мам — мам... ат пәлѳ гыцә? Тѳш кәмѳкѳ мылѳи лѳш ак кәл вәт. Мылѳын кашташ тѳнгәләт гѳнѳѳ, аптрал, Иванов! — манәш. — Мѳнѳ гѳнѳ, ох, нѳимаханьланат махым ам пу — манын колта.

— Изи ылат, гѳнѳѳм кыткы вәрәшәк ташкән шуат — тәгү әнѳәт пәләштѳш...

— Ә-ә... ороды! Йылажы изиштѳ ма. Мѳнѳ анжыктәм...

Вәштылыт.

— Иван! — анѳыцын кәшѳ Крәснов-начальнѳкын йукшы шактыш.

— Ма? — Иванжы йукым пуа.

— Кыцә хытырәт моло вара?!...

— Әк, шәрәмәт, мам йадышт кәә. Извиняюсь — манын чѳнѳ, рушла кәләсән пуа — вәше высокоблагородие! Утат, вәштылыт...

II.

Кәчѳвәл әртѳмѳкѳ, иктә кок цәш кыдлан, суасла мары кого соләшкы кыдал мишнә. Хала гѳц иктә 40 уштышәк погына вәкәт.

Солажы кужы, 500 томаат утла ма-ныт доко. Сола лѳмжѳм моло мѳнѳ пѳлѳшѳшкәмәт шѳм пиштѳ, Изәр-нѳә гѳц мѳндѳрнәт агыл.

Мәнмән толмынам ужын халык окнѳа вәшт анжаш, капка анзык ләк-

тәш тѣнгәльвѣи. Иванна эчәйт ваштылта:

— Ындә анжат, ма, пирѣ ылынагыцә? Когонок идә анжы, сѣнзәдә кәргәлт ләктәшәт, шѣндән ада мышты лиәш—манәш.

Н а ч а л ь н ы к д а вѣц эдем сола мычкы валәвѣи, бәднвәк комитвәт вуйлалтышы докы кәвѣи. Мәшкол кудывичәш юдна. Школышты тымәнмәш тагынамок пѣтәрѣмѣи, кудывичѣштѣжѣи шуды кушкын шагальнат, имнвѣвләнәм колтышна. Школжы лач сола вуйышток агыл, мол пѣрт рәдѣшток ыләш дә кудывичѣжѣи вәлә пиш кого.

Изиш лимѣкѣи, мәнмәнвлә тольвѣи. Солаштыш марывләйт тольвѣи. Иктѣи шим эдем, мытык, ош тыгыран, шим шоә пандашан начальнык дон тамам попа. Начальныкат пыт йадыштәш.

Школ гѣц ләкнә дә солан сәк үл вуй йактәок валышна. Тошты кого пѣрт йактә шонаат, цилән ганьок кудывичѣш пырән шагална. Пѣрт гѣц ырвәзѣрәк, кужы мары дә мытык, кѣжгѣи йакшар шѣргѣи пѣлѣшән вәтѣи, ләктѣи шагальвѣи. Марыжы ошәмәлт кәә, йакшаргән кәә, цѣтѣрәшәт мѣндѣр агыл тама.

Краснов—начальнык мары докы мишәт, йадышташ тѣнгәльвѣи:

— Киндәт улы? Кышты?

— Укә—мары манәш.

— Кыцә укә? Тѣннѣи киндәт улы, тѣннѣи бѣнәт пу влә!—Краснов сѣгѣрәл шѣндә. Мары цѣтѣрәш тѣнгәләш, мышкындыжым кормәштѣләш, кәкәргән кәә.

— Укә...—манын кәләсә:

— Солада халык тѣннѣи киндәт 2 кѣләт улы манәш, Лачок?

Мары, ләшәнгѣиш шимѣи, шоә пандашан, изи мары вѣкѣи анжал шѣндә, сѣнзә халжым кыптыртән колта.

— Совәт властѣлан тѣннѣи бѣвәт палшы? — Краснов пакыла попа. — Кѣзѣйт фронт мычкы йакшар салтаквлә качтә шиәдәл каштыт, труйыш халыкым ирѣкѣиш лыкмаш вѣрц вѣрѣштѣиш йоктарат. Нѣиңилән киндѣи кәләш, сәдѣндонок тѣннѣи уты киндәдѣи пушашлык ылат. Пуәт, агыт?!—пингѣдѣи йадәш.

Суасла марат пингѣдѣи кәләсә:

— Агым! Киндәм йылатәм дә ампу!—манәш.

Тѣшәкән Краснов, шѣдәшкән колтышат, «киндѣи кѣчәләш» манын кәләсѣш. Суасла марым оролаш Иван дон рушын тәнгәюмок шагалтыш.

Вәтѣжѣи бѣшкәок сыравачвләм нәлѣи мишәт, йѣрәлтәл вәлә колта. Суасу лимѣкѣилән мә ӧрѣннә. Кѣләтѣиш бѣшкәок пачын пуш. Киндѣиш кѣләт шан йӧрән шѣндѣиш.

Тәвә анжәнә: Иванна, кѣльвәчә йалжым кок монгырышкыла йѣиңилә, тыпкә ташкал тольы. Иванат ӧрѣн колтәнәт, йѣрѣш вәтѣи гѣц йады:

— Ма пиш йѣрәт вара? Когонок сусу ылатгыцә?—манәш.

Суасла мары вәтѣи рушлаәт пиш потыкән попаат, Иван ак тырхы, кынамжы вачтылал моло колта.

— Малың йѣрәт?—Иван эчә йадәш.

— Мам ад йѣрѣи—вәтѣжѣи попа.—

Йара эчә киндѣиш нәнгәдә, йара эчә нәнгәдә,—ада нәнгә ылгәцѣи, толгәлда ылгәцѣи, ти кәлтѣимәш Хӧдӧрәм—парнѣажыдон кудывичышкыла анжыкта,—цилә киндәм тәйиш Пылагилән намал пѣтәрә... Пѣтәрә... Прамой ыдѣрәмәш нәзәр вәтѣи ылгәцәт, ынәм орланы... Мазар шарыкым коктын качкын пѣтәрвѣи... Шарыкшы моло укә вара? 60-80 нәр шарыкшы улы вәт. Намыстымы!...

Мам вара, ти вәтѣжѣи бѣшкәжѣи нәзәр твәтѣя ыләш. Атѣжѣи дон әвәжѣи тидѣиш нѣвольтә пайан марылан пуән колтәнәт. Марыжы дон икышын ылән ак кәрдәтп, марыжы пайан, ажак вәтѣи—Пылагит докы кашташ тѣнгәлѣи.

— Ти таңаталан (Плагилән) киндѣиш пумәшкѣи,—вәтѣи пингѣдѣи кәләсѣш—лучи тәләнәдә пуән колтәм, мѣиң ганьәмоқ нәзәрѣиш ылѣишѣвлә качкыштыш! Ти киндѣиш ылмы дон мѣиң пурыжым тѣнәрок ујам...

Эчә шуку попыш, вырсыш, бѣшкә орлыкшым шайышты.

Иванәт цаклән колтышат; йѣвѣрѣтѣрәк пәләштѣиш:

— Марәдѣиш халаш нәнгәят—манѣи. Тѣшәкән вәтѣи пиш когон сусу лин колтәнәт, тамам бѣштѣишлә, бѣшкәят ак пәлѣи.

—Качмыда шоәш?—манын йады.

— Шоэш—манына.

— Цэцаш лэмбим сакэм, ик шарыкым Хөдөрөм тэнгэчбй вэлэ шышкылыбн...—манын, кудывичыш кыргызмы ганьы ашкэдбй.

Иван утэн кэмеш ваштылта. Краснов толы да цярнэш шүдбш. Изииш лимбкбй подводывлэм кандэвбй. Кбйлат гыц 375 пуд ыржам оптэн лыкна. Вэс кбйлатбштбжбй иктә 60-80 пуд нәрбй ылыда, Краснов бшкбйләнбштбй качкаш тбйдбм кодаш шүдбш.

Вара эчэ мол пайан марывлэ докы шукы вәрэ каштна. Уты киндбштбм цилә оптэн лыктын, халашкы колтышна. Нбйнбй сагаок кым кулакым отрдбштбй ылышы тәнгнә дон ки суасла мары шывштэн нәнгэвбй. Сусу лишбй вәтбн марыжат нинбй шотышкы вәрэштбй. Ти марыжы Красновым пбйлыш тбнг гыц бйрбктэн моло колтэн.

Вәтбжбй пиш сусу лин, иктә 100 гәнәк со таум кәлэсә:

— Тау, йара нәнгэштә, тау!...—манеш.

III

Вады. Суасла мары вәтбй кудывичбй покшакы стблвлэм лыктын шбйндбштә, кого цәшкән плошкавләэш шарык пай лэмбим оптыш.

Цилән качкаш шбйцнә. Качмашты цилән попән, ваштыл шбйцзәнә. Иван мам ужын цилә ваштылтән,—ваштылтән, шайыштәш.

Кәчбй валаш шукат кодтә. Иктә цәшәк-пәлакбштбй, кок цәшбштбй йыдат лиэш. Кодшы булкаэм качмы анзыц качкынамат, лэмбим шукат мбйнь шбйм кач, тәмбйм. Тавакым пбйтбйрбшбймәш, капка анзыкы ләктбн шагалыым.

Анжәм, өрәм вәлэ. Күшбл вуйышты иктә кокын марывлэ тамам попән шалгат. Мбндбйрнбйрәк ылытат, йукушты шығи-шағи вәлэ шакта. Эчә шукуракынок ак ыләп вәл—манын бльицә покшакырак кәшбймәт, анжән шалгәм. Мбйнбйн анжымәм цаклән колтымыкышты, иктбн-коктын цилән шәләнән кәвбй...

Красновлан кәлэсбшбймәт, йукумат бш лык. Тамам бшкә турәшбйжбй шаналталәт, өрдбш каран шагалы.

Мбйнь эчэ когон өрбн кодтышым.

Красноват тамам тышташ цацымы гань шанән шалга. Иван докы мбшбймәт, шайышт пушым. Иван ак ынгылы:

— Алталәт? Мам попәт?

— Тамалын аһәт, мбйньбйм ужәвәт цилән шәләнэвбй—манын ынгыларәм.

— О-о-о...—Иванәм шаналталын кужын сбйбйрәлбй.—Э-э-э... шуршыдам пачкаш шанат вәкәт? Итәй, Иванов, тырхалай, кужы лүләгәдбм тодын пуат манын мыскылымыла пәләштбш. Иван бйньәнбйдбймблә вәлэ шайыштәш. Мбйнь лүдбн колтәнәм машанән, мыскылаш вәлэ цаца.

Качкәвбй молат, тавакым вужгә шывшаш тбнгәлэвбй...

— Цун!—вады тырын пичәл йук мүгбйрәт кәш. Мәймәнвлә цилән вәсәләштбм, сусуштым йамдән пыт колышташ тбнгәлэвбй. Тиләц-аньәш лүмбй йук бш шакты.

Краснов йамдбй лиәш шүдбш дә йбйвбйрт, цәндон каштавичбйвлә шайышын кужкблә кузаш тбнгәлнә.

Лүдбшбйжәт улы. Иванат шутбам бштәш тама пәрахән шуш. Аһәт иктә шүдбн ылыт. Мәжбй лудкын вәлә кодынна. Тә нымат укә гбйньәт, такәш вәлэ тыргыжылына.

Сола вуйыш шошаш годым, Краснов шагал колтышат, кидшбйдон мүләндбй вбк виән вазаш шүдбш. Мбйнь лапатаәшбйрәк вазынам. Анзыкыла анжәм. Бйрбймәлбймбй гань лиәш тбнгәлбнәт, йажонок ужаш ак ли. Пичбй тбр мычыкы анжалыымат, тама панды мычаш ганьвлә изииш кайыкалат. Краснов бинокыльдон анжышат, йбйр әрән анзык пыраш камандым пуш.

Мә йбйвбйрт йбйр әрән нәлнәйт, цәлән иктөр руж кыргызаш тәрвәнбшнә.

— Цун! Цун!—пичәл йуғвлә пачәләок шактән колтәвбй.

— Цун!—эчә шактән колтыш. Мәәт лүл кышкышнә. Суасла марывләжбй троблян пичәлвләдон лүлбйтәт, шбйкш вәлэ шагалы, нымат ужаш ак ли. Тамам саслат, лүмбй йукат шакта. Лишкбйрәкок миән шомыкы, суасла марывләдон мәнмәнвлә йаралт кәвәт, суасла марывлә пичбй тбр мыч кыргызаш-шбйләш тәрвәнэвбй. Нинбн ваштарәш Иван кыргызәшәт тама, тваргата йукушы шакта:

— Стой! Шагалда!.. Лүэм!..—манеш.

Эчэ лүлмэй йуквлә шактән колтэ-
вэй. Варажы лүмэй йук ик кәнәкәт
бйш шакты, суасла марывлә шу-
кынжок шбйлбйбйт. Кымытым әрән
нәлнә дә пичәлбштөйм нәлнә. Кыды-
жын винтовкывләок ылыныт тама,
нинбйжбн вәрданкы дә шомпылкывлә
вәлә.

— Мазарын ылыда?—Краснов йа-
дыштәш.—Кыш кэвэй? Кү вуйлаалта?

Нбйнбй ак кәләсәп.

— Йара, вара кәләсәт—маньят
тбйшәкоок пәштәкбштбй покташ кыр-
гыжна. Цаш нәрбй кбчәл каштна гы-
нһәт, иктбймәт мон шбйнә кәрдт. Та-
гыш томан йбйдә шбйлбн пбйтәнбйт.

Цилән мбйнгәш кәшнә, сола вашток
ашкәднә.

Ләм качмы вәрбйш мишнәйт, ан-
жәм Иванын шиньәль шокшыжы гбйц
вбйр патька.

— Ма вара, Иван?—манам.

— Мам шбйрәнән каштат вәл?—
манәш.—Мбйнь нвэратат вәк лин кол-
тәнәм, тбйнь со шутыаш цацәт.

— Мам нвэрат линәт,—манам дә
шокшыжым йәллән анжыктәм шу-
кәш агыл, капут, коләт...—мамам.

— Лачокыш, кышәцү вара вбйржбй
йога?—маны йәләт өрбйт. Цилән йбйр-
жбй погынән шагалынна.

Иван нымат ак ыгылы, покта
вәлә:

— Шбйлдок, мам попәдә вара?—
манәш. Вара, рокыш патькыш вбй-
рбйм ужыя колтышат, төрөк кидшбйм
кычән анжыш. Шиньәльжбйм кыдаш
шушат, шалахай шачмы шбйләш пу-
люок тама вәрәштбйн, вбйр йога. Шу-
шыргыш вәржбйм анжалнаат, мбйндбйр-
нәт агыл, дроблыы вәлә шбйнзә.

Кидшбй когон шушыргыдәйт, Иван-
на ваштылташ вәлә тбйнәльбй:

— Әх, кидәмәт лүл шбйндәнбйт...
Шайтанвлә! Мбйнһәт иктәжбй кидәш
подарән кодышым вәкәт?—манәш.

— Тбйләт эчә...—йәлжбй ваштылыт.
—тбйдбйндонок кидәтбйм сәвәлбйнбйт
гыцә?

— Тә нымат ада пәлбй вәт. Мә,
Пәтбйрдон тагачы масакым ужынна—
тонбйләш шбйнзбй дә Иван пәләштбйш.
Вара, шушыр кидшбйм йалштән шбйн-
дбймбкбй, шайышташ тбйнәльбй:

— Пичбй тбйр мычкы Пәтбйр дон
колталтәнә. Ужына: ваштарәшнә 5-6
эдәм кыргыжыт. Коктынат пырән

вагна. Нбйнбй со лишәмбйт, лүлбйт.
Мәят махым ана пу. Нбйнбй, пичбй
гач тбйргәштәвәт, сәдывлә лөәш та-
гышак йамдышна—маньы.

Краснов кым мары гбйц йадыш-
тәш:

— Күвлә ыльәвбй?—манәш.—Кә-
ләсбйдә? Малың, мә ваштарәшнә шиә-
дәлмбйдәжбй шон гыцә?

Йукымат ак лыкәп. Краснов сәмә-
лән йадышташ цацыш, иктәт ак по-
пәп. Вара наганым кидәшбйжбй кы-
чышат, изирәк мары докы ашкәд
миш. Онгәшбйжок наган тулым тьк-
тык шырал шбйндбйш:

— Кәләсбй! Лүән шумәшкәм, кә-
ләсәт гбйнь, кәләсбй!—манәш.

Тбй мары өрт кәмәшкбйжбй когон
лүдбйнәт, цилә шайышт пуш. Мә
ваштарәшнә кбйрәдәләш 30 марым
Кирилов Стбюпан погән ылын. Мә
вәдәш кән шоктыдәлнә ылгәцбй, йбйдым
амалышывләм, циләнам пидбйн-пидбйн
витәш кбйшкәт ылын, варажы ма лиә-
шбйжбйм бйшкәок пәлбймблә...

— Стбюпанжы—кү?—Краснов йа-
ды.

— Солаштына сәк кого пайан, кин-
дбйжбйм ләшәнгбй лыктында вәт.—Ма-
рывлә цилән иктбй гань кәләсәвбй.

— Тәжбй кү ылыда?—эчә йады.

— Мә—нәзәрвлә ылына, лүдбйктән-лүдбйк-
тән сагашты нәнгәвбй...—маныт.

— Вәдәшбйжбй малың лүмбй йукшы
ик кәнәк вәлә шактыш?—Краснов
йбйрәлтәлмбй гань лимбкбйжбй, йады.

— Тидбй самынь лүән колтымы.
Ик мары, пичәл кычылат ак мыштат,
самынь лүән колтән. Ти гишән тбй
марым пидбйн пиштәвәт, кбйзбйтәт ви-
тәштбй киә сәй...—ик мары кәләсбйш.

Изиш лимбкбй, Краснов, мбйнбй,
Иван дә эчә кок тәнгә суас-
ла мары пәштәк пидбйн пиштбймбй
мары кимбй витәшкбй кәшнә. Капка
анцыкы миән шагалнаат, капкам тбй-
кбйлән шбйндбймбй. Окньашкы сәвәл-
нә.

— Колтыда!—маньына.

— Кү?—вбйцкбйж бдбйрәмәш йук
шактыш.

— Колты!

— Тонна ик пүәргәт укә, мбйнь
бдбйрәмәш вуйәмдон тәмдәм кыцә пыр-
тәм? Тә әнһәт тамамат эчә бйштән
кодәдә—манәш. Пыт ак колты.

Ма цилан завор гач пырэн кэшнә дә төрөк витәшкәлә ашкәднә. Витә амасам пачын колтышна дә, тамагань йук шактән колтыш. Мёнъ кавштавичё докыла анжал колтышымат, йыдынәт ошын кайын кок эдәм кыргызжым узын колтышым.

Паштәкбштё кыргызна. Карәмбш шопаш годым покгән шона. Кымытамап пиш кого эдәмвлә ылыт.

— Кыш кәдә?—манын йадына.

— Ныгышкат ана кә, так вәлә анжылт каштына—маныт.

Мяат кымытын вәлә ылына. Мянмәм, кышыль полкәдбм, тагыш шин шәләтёнәштё ыланәжәт, йара пичәлвләнә, наганна улы.

Мынәш кандаш шагалнаат, ак толәт, „хытә лүдә, ана кә“—маныт.

Иванәм шбдәшкән колтышат, карәм кузән кәш сәгбәрәл шбндбш:

— Ашкәдтә!...—маньы да кидәшбжб наганым кычән шбндәнәт, иктё докы миш.—Кәйәт?!—маньы. Тбдбжб, тамап шаналталыт, ашкәдәш тәрвәнбш, паштәкшб вәс коктыжат, вуйыштым сәкәлтәвәт; ашкәдәш тбнгәлвбб.

Кудывичбш кандышна. Краснов дә вәс салтак витә гбцбн марым намал лыктәвб. Пбцкәмбшәт, нымат ужат ак ли. Краснов эләктричәски фонаржым лыкты дә, рокышты кышб мары вбкб сотәмдәрән шбндбш.

Марыжы колышы ыләш. Онжы гбцбн кбзбдон кым вәрә шырал колтымы. Тыгыржы моло цилә кышкәд шбндбмб, вбр вәлә. Кбзбтәт эчә вбржб изиш йогымыла чучәш. Кидшб, йалжы муш кәрәмдон пидбн шбндбмб.

— Мам ыштәндә?—кычән кандымы марывлә вбкб анжалын, Краснов пингбдбн йадын шбндбш. Нбнб кымытынат вуйым вәлә сәкәлтәвб...

IV.

Хала гбц шүдән колтымы соләвләштб әрнә каштмыкына, вара мары лошкы кәш тәрвәнбшнә. Изәрнә гбц ирок ләкнә дә когорны мычкы Виловат йактә кәшнә. Кожважышкы моло пырышнаат, Виловатыш йыд лимбк вәлә пырышна. Пбцкәмбш. Тблзб кузән шотә дә пблән. Соләштб иктбмәт каштшым шбнә уж,

пывлә вәлә паштәкнә оптап. Тыл сотывләят эчә кайыкалат.

Ма бндә 12 вәлә кодынна. Мол нбл тәгнәвләжб рәволюци ваштарәш крәдәлшбвләм халашкы нәгәнбт. Имнбвләнәят йангылалыныт, бшкәжәт йангыләннә, мазар йыд амалыдәлнә, пиш ом тәмдә.

Поп тома йактә шонаат, Краснов тамап шаналтән колтыш:

— Ббрвзбвлә—манәш—пагонвләдәм лыкта. Кбзбтөк пулышәштә пжбктән шбндбдә.

Иктә вбц-лу минутышты ма йәмдб лянә. Сагана ныгынамап пагонвләм намалаштына ылы. Бшкәжб нәрәйән моло шбндбшәт, лач ош офицәр ганьок лин шбнзбб.

Попын пбрг докы мимбкбнә, цәркб вуйышты 11 цәшбш шизвб. Йыд тырынәт тынәг мырыш цан йукшы цилә вәрә шәрлән кә: „т-о-о-г...“

Попын капкаш пырән кәшнә. Имнбвләм сарайышкы пыртышна. Краснов төрөк пбртбш пырән кәш. Изиш лимбкб поп вәтб фонардон ләктбнәт, мәнмән анжа. Пиш сусу лин шбнзбн, цылгә йбрәлтәл-йбрәлтәл колта. Бшкәжб кбжгб ыләш, мытыкшым мытык агыл, кбжгәт вәлә мытыкла чучәш. Поп доны слугашты бблбшб руш марйа ләктб дә, сарай вуй гбц шудым йбрән валтыш.

Мяат пырышна. Пбтәри попат, ороды агыл, пытшок ак бннәнб, Краснов гбц (ош офицәр лин шбнзбн) тамавләмәт йадычтәш. Магань дбвишштб, полкышты ылыда—моло манын йадышташ цаца. Вара нымат укә, цилә бннәнәш тбнгәлбб. Мам вара ат бннәнб, „ош офицәрәт“ тамагань пумагавләм моло анчыктыш.

Поп чәй йуаш йәмдблбкәләш тбнгәлбб, кухнәшкы моло бшкәок кыргыз кәмб ганьы ашкәд кә.

Попшын мбшкбржб вәлә кого, бшкәжб гбнбб—кужы, лаштыра сары пандашан, шим кужы выргәмбм чиән. Пиш сусу ыләш. Мам сусу ад ли, попын сәк йаратым, вычым ош арми „толын“. Краснов пыт поа:

— Ош арми—манәш—Хазаным нәлбн. Мәжб анзыц кәшб ылына, иргодым әл вәсиргодым когорны мычкы ош арми Угарман докыла кәш тбнгәләш.

— Вәт Хазан гбц тәмдәм поктән

колтәнһит ылыы? Ма йымыжы вара тәләндә силам пуән?...

— Ма, ух!.. ти комуниствләм мүләндй вйләцшәт бштйәл шуәнә, циләштйм нүнчйк ганьым ньәпцйртән шйндәнә-манынКраснов алталән попа.

Иванна тьйккә ташкал пырышат, кидшй дон чәстьйм пуән, рапыртым пуаш тьнгәльбй:

— Ваше высокоблагородие...—манын колта. Кухняшты шйвцбшй бйрвзйвләнә, тырхән ак кәрдтәп, вәштылыт. Кыдыжы цәрәт. Вара вәштылмашым бйчжйштй цакләп манын „комуниствләлән анжыктәнә!“—манын мыскылым шайавләм попаш тьнгәльвәәт, вәштылына гьнйәт, нымат укә.

Поп пиш сусу лин шйнзйн. Сымоварым бстәл вйк намал кандәвәт, кок полштоп әрәкәм лыкты. Мәләнә шйшәр дон кагыльвләм, шәргиндйвләм, туаткальвләм моло пукшат.

Бстәл лошты „ош офицәр“ дон поп пиш хытыраш тьнгәл колтәнһит. Поп пыт хытыра. Совет властьым вырса, шудаләш. Кү попом пйзйртйләш, кү халыкым „мутьән“ каштәш, тьдйвләм кәләсә, кычаш шүдә...

— Житьәнә, гесподин офицәр, пиш худа вәкйлә кәш тьнгәльбй. Божә храни, малын тәгәжй бйбймәшйжй вәшталтәш вәл? Тьнь пәлбшй моло ылат, кәләсән пуай,—манәш.

Краснов хытырән кәрдәш, йукишат пиш кого дә нымат шәкләндәк сйгйрәл-сйгйрәл колта:

— Шукәш агыл, батьышка, йакшар армим шин шәләтәнә. Угарманым нәлмйкйвәжй, вара Москваат мәнмән лиәш—манәшәт, бшкәжй вәштыл колта. Попат ййрәлтә. Чәй йумй анзыц әрәкәм йуәш кәләш—манын, поп кого йалан цәркәшкй әрәкәм йоктараш тьнгәльбй.

Мйнь капка анзык ләктйн шагалыымат, тавакым выжгә шывшын шалгәм. Попын окня вәшт тыл соты вазалт шйнзйнәт, капка анзылны соты, корны мычкат соты вазалын, кашгшы әдәмвләм ужаш лиәш. Анжәм, попын вәтйжй дон кужы, тьунгыли әдәм пиш талашән толыт. Попын вәтйжй кужы әдәм пәштәк ашкәд ак шоктат, кыргыжал-кыргыжал кәә. Тамам шайыштәш, кидшйдон шалыкалыләш.

Капка анзыкы толын шагалмыкышты вәлә, мйнь йәкбйнбйм пәлән колтышым. Йәкбйнжәт мйньбйм цаклышат, әрйн колтыш. Сйнзәжйм кәрән шйндән, ышмажымат пәлә виш шуән.

Поп вәтй когоньна вйк анжә, йәкбйнбйм анжаләш, мйньбйм анжаләш. Вара тьдәт сйнзәм кәрәш тьнгәльбй.

Шукәрдәт агыл мйнь ти йәкбйн докы йыла дон миәнәм ылыы дә тйләц паснажат тьдәт мйньнәм пәлә, мйньжәт пәләм, Вәрәш-әнгйр Соньин Кыпитонын әргбйжй тидй ыләш.

Йәкбйн мйньбйм цаклән колтышат поп вәтйлән тамам ййвйрт кәләсән поспәйбш. Вара мйнгәш сәрнәльәт кужы үпшй вәлә вужгә кайын коды токыжы ашкәдй.

Поп вәтәт пырән кәш. Изйш шалгаалмыкы мйняг пәштәкшй пырышым.

Пөртйш пырышымат, анжәм: попын вәтйжй залыш пырым амаса доран шагалын ылнәжй, поп докы кәш шәкләнә... Краснов пәроскам шывшәш. Попшы вәтйжй докы анжалмы ййдә ййрәлтәләш вәлә. Вәтйжй шйдәшкйшйлә лицәжйм кыптыртал колта ылнәжй, ак йарым, йыла худа-маным кәләсәш цәдә. Поп нымат ак ынгылы. Цәркәм кычышат, Красновлан йуктйнежй.

Тй жәпйн поп марйа качкыш намал мймйлә поп докы мишәт, пйлөшшәшйжй ййвйрт пйжгә. Краснов цаклән колтышат, кйньбйл шагалы... Стәлбйм мышкындән колтыш, стопкавлә тьынгыр-тьонгыр мырән кәвй...

— Ә-ә-!.. Тьнь ош армим вычәт?! Тьнь коммуниствләм нйньбйлән выжалынәт?! Ах, подлөц! Кого мйшкйр, әнгйрәшшй!...—Краснов мыскылән попымыла когон сйгйрәл шйндйш.

Поп сйнзәм кәрән шйндән, шалыкыла цәкнә. Вәтйжй поп сага вуйжым цикән шагалынат, сйнзәвйдшйм бштәш. Поп әрйн, йакшаргән кәә, кәкаргән кәә... Бшкә турәшйжй тамагань йымывләмәт әшйндәрә...

Краснов шуку вырсән шалгыш, ләкмй анзыцынжы кәләсйш:

— Батьышка, ош армим, Колчакым вычән ад шокты. Йәкшар армим нйньбйм Сибйрйшкйлә поктыл кәйән. Коммуниствләм мйләм выжалаш цә-

цымащеш, такеш ак эргѣ, тѣлѣтѣт цѣрот шѣш... Тѣнѣт труйыш халыкын тышмакжы ылат. Кынам труйышы йымылан ѣнѣнѣш пыраха, тѣнѣм ѣлѣмѣшѣт кашарга...

Поп доцын цилѣн лѣкнѣт, пагонвлѣнѣм пулыш вѣлѣц кѣдѣрѣн нѣлнѣ. Имѣнѣвлѣнѣ кѣнѣнѣт, шудым моло ситѣлыкымок качкыныт. Поп кудывичѣ гѣц тырынок лѣкнѣт, когорны мыккы Картук докыла кѣш тѣрвѣнѣшнѣ.

Ир вѣкѣлѣ. Йѣнѣк сола шайыцынла кѣчѣ кузаш тѣнѣлмѣ гань пылгом йакшаргѣн шѣнѣнѣн. Сотѣмѣш тѣнѣлѣнѣт, мѣндѣрнѣш солавлѣмѣт ужаш лѣш.

Краснов-начальныкна вѣсѣлѣ ылѣш, Виловатым лѣктѣн кѣмѣкѣнѣ, цилѣлѣн попаш тѣнѣлѣнѣ:

— Попѣт кѣн вѣкѣ ылым вѣндѣ ужыда вѣт, цилѣнок цаклышта сѣй? Йакшар салтаквлѣм тидѣ вырса, шудалѣш, ош армим пиш йарата, тѣдѣлѣн шѣмѣн ылѣш. Коммуниствлѣм тѣрѣк кѣлѣсѣ, нѣнѣм лѣш шѣдѣ... Кѣзѣт, шуку вѣрѣ тѣнѣ лѣлѣтѣш. Ош арми анзык пырымы гѣдым солаштыш комунѣствлѣм, дѣ анзыц кѣшѣ труйыш халыкым попвлѣ, тѣвѣш тѣгѣнѣ кужы ѣпѣн нѣвлѣѣт, нѣнѣлѣн кѣлѣсѣнѣт, выжалѣнѣт, хрѣстѣштѣм нѣлѣнѣт, колымы анзыцын повѣдѣйѣш каштыныт... Ти вѣр йѣшѣ попын житѣлѣжѣ кынам гѣнѣт соиток пѣтѣ!

Иван, Краснов докырак мишѣт, тѣаргата йукшыдон попалтѣн колтыш:

— Мѣ донышна Пѣтѣр цѣркѣштѣ служышы поп тѣнѣ попа: „Мѣ—манѣш—нѣгѣлѣнѣт ана палшы, мѣ йакшар салтаквлѣлѣнѣт, ошывлѣлѣнѣт палшышашлык ана ыл, кѣ йымылан ѣнѣнѣ, мѣ тѣдѣлѣн вѣлѣ палшѣнѣ“—манѣш. Пиш чиктѣн кѣрдѣт.

— Комунѣствлѣн йымылан ѣнѣнѣдѣмѣм нѣнѣ пѣт пѣлѣт, сѣдѣндонок тѣнѣ попат...

Тѣнѣ попѣн-попѣн, попын чиктѣмѣнѣм вѣштѣл-вѣштѣл, когорны мыккы кѣшнѣ. Варажы йортѣн кѣш тѣнѣлнѣ.

V

Эмѣн сола-совѣт (кѣзѣтшѣ) Панькан солашкы кыдал мишнѣ. Панькан солажы ѣшкѣ солаѣм ылѣшѣт, тѣрѣк токына кыдал валышна.

Кѣн уты киндѣ улым, лыкташ манын пѣтѣрлиок пумагавлѣ колтымы ылынѣт, солаштына кыды-тидѣ пѣшѣжѣм ѣштѣкѣлѣнѣт. Комитѣтѣ бѣднѣта вуйлалтышы Карасин Пѣтѣр—манѣвѣт, ѣрѣнѣм. Карасин Пѣтѣр солаштынажы сѣк кого пѣанжѣк ылѣшѣш. Кыцѣ тидѣм шѣндѣнѣт вара?

Пѣтѣр док мишнѣ дѣ Пѣтѣр спискѣм анжыктыш. Спискѣштѣ нѣма кынат укѣ, когон самынѣ ѣштѣмѣ. Ёшкѣмжѣн, дѣ вѣс пѣан марывлѣнѣт 15 пуд рѣдѣ пуаш шѣндѣмѣ. Нѣзѣрвлѣлѣнѣжѣ 30-40-50 пуд йактѣ шѣндѣнѣт. Йакон Марфа—тылык вѣтѣ, ик изи ѣргѣжѣ дон ѣлѣ. Сѣдѣлѣн 37 пудым шѣндѣнѣт дѣ цилѣ улы-укѣ киндѣжѣм 14-пуд утларакым оптѣн лыктыныт, качкашыжы ик пѣрцѣмѣт кодыдѣлѣт.

Мѣ толмынам колынат, Марфа токына мѣгѣрѣн толы:

— Малын тѣнѣжѣ ѣштѣдѣ?—манѣш—Мѣнѣнѣн остатка киндѣм оптѣн лыктѣвѣ вѣт, ѣчѣ 23 пуд ак ситѣшѣжѣ пѣрт лѣвѣшѣм пыжѣн нѣлѣш дѣ выжалаш сѣрѣт—манын попа.

— Кыцѣ тѣнѣжѣ ѣштѣнѣт?—манын йадым.

— Анзыл кѣчѣ скот гѣц цилѣ халык кудывичѣшкѣм урын толыбат, кѣлѣт сыравачым кѣчѣт, мѣнѣжѣ шѣм пу. Вара, сыравачым пыдыртѣн шѣвѣт, улы киндѣмжѣм оптѣн лыктѣвѣ; вырылкаш шѣжѣм 5 пуд утларак ѣчѣ ылы... Пѣтѣр цилѣ камандывѣлѣ, «акситѣ киндѣ шѣтѣш пѣрт лѣвѣшѣм пыжѣнѣ!»—манын сасла. Ёндѣ мѣнѣжѣ ма дон ѣлѣшѣш, мам качшаш? Марѣмѣт йакшар армиѣш йамын, пѣшѣ ѣштѣшѣ укѣ... Ёшкѣжѣт здорова ам ыл...

Шуку шайышты, сѣнѣвѣдшѣ тыргѣ йѣга, со шайыштѣш...

— У властѣтажы тѣнѣ ѣштѣш шѣдѣ ма? Мѣлѣм палшѣн пуѣмѣдѣ, иктѣ 10 пудшым пумыкыда, ѣнѣм айхыры, 4 пуд утларакшым нѣлѣнт гѣнѣт, тѣнѣрѣкшѣм тырхѣн кѣрдѣм... Малын Пѣтѣржѣн 15 пуд вѣлѣ?... Пѣтѣрѣн киндѣжѣ кок кѣлѣт шѣнѣш. Солана марывлѣжѣ тѣдым ак ужѣп тама...

Марфа гѣцѣн пасна вѣс нѣзѣр хрѣсѣнѣвлѣѣт шуку шайыштѣвѣ, цилѣ самынѣвлѣм, акситывлѣм вѣкѣ лык-

төвбi. Акшак Пәрфилят тоқына толыат, шуқы шайышт кодыш.

Солашты тiнiм эчэ пайан гыц пиш когон лүдiт ылы. Нээрвлä нгыгынамат йäl вiлнi попэн ак каштэп, лүдiт. Тi вэрэмән тiшäкок шин пиштiмiш гыц лүдiтiт, мälән-нäжät пиш йiвiбiрт попат.

Суасла мары солавлiштiт тiнгэок ылы, күн ма ақйарыжы, акситi пiшäжi улы гiннi, цилä шайыштыт. Погы-нмашвлäштi агыл, йiвiбiрт иктi-лänät пälдiртiдэок, попат.

Киндiм погэн каштмашты нээрвлän кэлэсiмiшiштi, палшымашышты пиш кого ылы.

Нээрвлä гыцiн йадыштмықына Пэтiр (бэднiк комитyэт вуйлалтышы) докы кешнä.

Пэтiр гыц йадыштна:

— Малын нээрвлälän 30-40-50 пуд түлiш бiштэндä, бiшкiмэтiн, Ондырин, Матывэн, Хөдөрiн, Архип вätiн дä молынат 15 пуд вэлэ? — манына.

— Малынжы моло, мәнмән киндi-нäжät укэ, дä скотышты тэнгэ шiн-дiктэвi... Мiнжi амат пälбi.

— Кыцэ ад пälбi?! Кэлэсэт гiнн, төрök кэлэсi! — Краснов сiгiрäl шiндiш...

Пiр йуқымат ак лык, вуйнама-тан ылымжым төрökк цаклаш дiш.

Кiлätiшкiжi пырышнаат, 253 пуд киндiм лыкна, качкашыжы эдэм-лän 10 пуд рädбi кодышна.

Хөдөрiнiм, Матывэнiм, Архип вätiнiм дä мол пайанвлäniмät уты киндiштiм лыкна... Йакон Марфа-лан, Ствопанлан дä мол нээрвлälän, киндiштiм мiнгэш пушна. Когон су-су линiтiт, цилän мiлäm таум кэлэсät...

Пэтiрiм арэстуйышнаат, халаш-кы тэнгэм тiдiм нiнгэш. Мä тонына качкын шiнзэнä, сакырна изиш ко-дынат, äвämлän чäйiм шiндiш шi-дiшiм.

Шукат бiш ли, мä бiстlа лошток эчэ шiнзэнä ылы, анжэнä: ольицä мычкы тэгү äнiт мыктэн кыцэ кэр-дэш, тiнгэ толэш. Халыкокнiа вашт анжат, кыдыжы лүдiт... Эчэ иктама лиэш машанат тама...

Кыдалшы эдем тоқынала толэш, Кыдалмашэш пырак шалгаат, эдем лицäжiмät пыт ужаш ак ли. Капка

анзықына кыдал толмы сэмiннок мыктэ вiлэц тiргэштiшät, төрök пөртiч кыргыж пырыш.

— Йämдiлälтi...—маньы. Красновлан рапыртым пуш... Мäт ко-лышт шiндэнä. Пэтiрiм халаш нiнгэшiлäжi, пiркэмлä докы шо-мыкы, Пэтiр шiлiн. Тидi тамазар гänäk лүлiн моло гiннiт, нiмат бiштэн кэрдтэ... Шiлiнок...

Пiркэмлiш кэш тәрвәнiшнä. Пiркэмлiшкi ик уштышат ак ли, сэдiндон иктä вiц минутышток кы-дал мишнä. Пiркэмлä кого агылат йiр äрэн нälнä.

Шiнä мо. Анжэнä, тамагань мары корны мычкы полткэ вэлэ толэш...

Шагалтышна. Мары öрiн. Мiнн донэм пälбiмi ылэшät, мiннiм ан-жалэш, Красновым анжалэш, нiмат ынгылэн ак кэрд. Пälэм, мiнн вэ-цэм палшыкым выча.

— Кү ылат, кыды сола, кышэц толат?—манын Краснов йады.

— Вäkш доцын, чакат... чакат, йа-нгышташ бiш ли...—мары лүдiн кол-тэнät, цуц попа.

Ма, кыт күжок лүдмiлä. Тiннi-мät тэнгэ äрэн нälмiкiштi ад лүд ма?

— Прастай ылам манат?—манын Красновшы пэлэштiш. — Пэтiрiм пälэт?

— Панькан сола Пэтiрiм?—ма-ры сусуракын йады.

— Маньэ.

— Пälэм...

— Бiннэ, шiц уж?

— Ужым...

— Кышак ужыц? Йiлэ кэлэсэмä...

— Руш ныр мычкы Пälängiрiш-кiлä кыргыжы. Мiнн мiндiрц вэлэ ужым гiннiт, пälбiшiм, Пэтiр ылы.

— Ад алталы?

— Йымат ужэш, ам алталы...

Пälängiрiшкi 3 эдемiм кiчäliш колтэнä ылат, анжэнä, толытат.

Кыдал тольэвi, Пэтiрiмät кычэн толыныт.

— Малын шiлiнät?—Пэтiр гыц Краснов пачкатын йады. Бiшкiжi кабурыжы гыц наганым йижгэ лык-тэш.

— Кэлэсi! — Краснов сiгiрäl шiндiш.

Пәтёр йукумат ак лык, вуйжы вэ-
лэ улёккыла йыжгэ вала.

Вара Краснов тамам шанаатэн
колтышат, наганжым мёнгэшок кабу-
рыш пиштёш. Пәтёрём арестуйән ха-
лаш колтыш.

Арән нәлмё мары докы анжалъат,
мёнь гыцэм йады:

— Иванов, — манэш, — ти марым
пыт пәлэт?

— Пыт пәлэм, — мёнь маньым.

— Колташ лиэш?

— Лиэш.

— Лачокшымок Прастай сола
ыләш?

— Лачок. Ти мары пиш нэзәрён
блә, ныма худа бштымбжымәт уж-
тәләм, колтәләм, дә ак бштымбжымат
пәлэм, бнәнәм, тәләндәәт бнәндә-
рән кәрдәм.

Ти жәпён Иванәм тагыцә поспә-
йыш:

— Тынём... Сарвалок! — манын
Прастай сола марылан маньы.

Мары тшәкәнок сукалтән шынзәт,
сарвалаш тшгәльб:

— Идә, ныма худамат бштыдә-
ләм...

Краснов токужыла миәш тшгә-
льәт, марын эчә когоракын өртшө кә-
ш тшгәльб...

— Ид-ид... Йымы ганьы ли, ид...
— манын попа. — Тонна тыгыды твә-
твәвләәм тылыкәш кодәт. Ид лү...
Малын вара?... Ма вуйнаматым бш-
төнәм?...

Красноват өрён колтыш.

— Мам понгат? Ма линәт вара, кү
тынём такәшок лүә? Кәок токәт,
цвәврёнок ёлок.

Иван докы сәрнал шагаләшәт, пи-
нгёдён кәләсә:

— Тынё халыкым лүдыктыл ид
кашт! — манэш.

VI.

Тоньна әвәм мәгёрән-мәгёрән
шайыштәш:

— Льоксандырәм, шёлок, ти пә-
шәәт гыц каранок. Бшкә вуйәтём
такәш ид йамды. Бшкыләнәтәт ху-
дам бштәт, мёнәт тынь вөрцәт йа-
сыланәм... Солашкы, скотышкы ләк-
тын ам кәрд вәт... Пайанвлә—пиш
вырсат, шудалыт, согоньлат, мам ва-
ра бштымблә? Кыды кәчө вәл, бн-
дә әшбндәрәнжәт ам кәрд, ти гишән
шанән-шанёнок, тама, цилә мондаш

тшгәльбнәм... Э... кукшыгәчён вәт.
Ольицә мычкы вёдым валтәм ыль-
ат, кыләт анзылны скот погынен дә-
мёнбём сёгырәл нәлзәвб. Пайанвлә
саслат, вырсат, мыскылат... Одыво-
хә тәгә вәт кәләсэн пуш: „Эргәт
гынё, цәрб! Адыш бшкәок кәнәт
гынё, эргәтшәт, тынжәт адәш ли-
дә... Намыстымывлә!“ — манэш. Вара,
пәл кырпшым нәльәт, вёкәм шуән
шәльб, цуц каранг поспәйбшым...
Тынём пушташ крозат доко...

Эргәм, ти кәлтёмәш корнәт гыц
каранг, әль тонна блән ад кәрд?
Тынё гыцәт пасна тыштө эдәм укә
ма? Бдёрём нәлбён пуәнә дә кок-
тын бләнтән колтышаш...

Мёнё йукумат ам лык, мёләм кә-
рәк попы, мёнё ти төр корны гыц
каранг ам кәрд! Авәлләвәт тшгәок
кәләсбшымәт, эчә когоракын вәлә
мәгёрәш тшгәльб.

Сола пиш бшкәмбш. Тошгы сә-
мёнё блёмәшым ушкы сәрәш пиш
йасы, ыгылән шотәлөйт, сирмәш пә-
лөдымбвлә ылыт. Совет властьваш-
тарәш крәдәлшөвлә вёк шүмәм вәшт
орланән, ужын кәртбёмән анжыктән
тошынна халашкы ләктын кәшөм.

Совет властын сёнгёмәшлән бнән-
нәм, бнәнбөдәжәт ак ли. Мәжб,
фронтыштыжы гәлән, ма вөрц крә-
дәлмбжым, күн вөрц вёр йоктарыма-
шыжым ыгылән кырәдәльбнә... Мән-
мәм кү вара ти корны гыц карангән
кәрдәш?! Мёнбөн пәшә бштымәшәм,
крәдәлмәшәм, сёнгёмәшлән бнәнбө-
мәшәм, сёнзәвбдшым йоктарән, мә-
гёрән попән әвәм шөрән кәрдәш гы-
цә? Укә, ныгынамат ак кәрд!

Мәок сёнгәнә!

* * *

Мәок сёнгәнә! Тынәмшым кызыт
әшбндәрәш йажо, масаквләәт, пыт
крәдәлмәшәт, йасат, нәләт, ойхат
ылын... Йажо тәгнәвлә шуку йамы-
ныт, вёр йушб, йәл пәшәдон блбшө
пайанвлә, мәнмән, труйышы ха-
лыкын тышманвлән кид нёмәлән
бшкә вуйыштым пиштәнөйт, йамдә-
нөйт...

Октябрь рашкалтымлан 15 и шо-
әш... Ти лёмдон, мёнәт крәдәлмәш-
нәм шайышт пушым. Мёнбөн крә-
ной йажо тәгәм—Макаров Осип ку-
рым мондыдымы, труйыш халыкын
шәргәкән тәгжө лижб!

Кыдалаш дон тынгалтыш школвлан тымэньмй програмышты да рэжимышты гишан

ВКП(б) ЦК-ан 1932 ин август 25-шы
кэчаш постановляэньыкы.

Икты кодтэок, цилэм тымдым (всё-обуч) пашам ёлымашкы пыртэн кол-тымашэш тымэньшашлык пашавлэм (наукывлэм) тымэньмашкы кэрал систёмдон пыртымашэш, тымэньмй пашам пландон, программы, расписаны сэмбнь видымашэш, РСФСР-тыш тынгалтыш да кыдалаш (средний) школвлашты кого аңылытымаш-влэ лин колтымым ВКП(б)-н ЦК-жы палдыртэн анжыкта. Тынгэ гыньак школын сэк кого ситыдымашыжо-эчэ карангден шоктымы агыл: «общее-образовательный манмы палы-машвлэм, тьэхныкумлашкы да Ву-зыш тымэньаш пыраш ситылыкым, лымбнжок—наукывлэн основным (физикым, химим, математикым, географим моло) школвлэлэнна ситылыкы-мок пуэн ак шоктэп». (ВКП(б) ЦК-н 1931-шы иаш 5-шы сентявйраш постановляэньыкы гыд).

Ти ситыдымашвлэн сэк кого вир-влэжок төвө маханьвлэ ылыт: програмвлэ ситыдымаш (айыртэмбйн кок-шы концентран школвлэлэн—5,6,7 группылан), тымдым пашаштыш паша (методвлэм) кынештарэн шоктыды-маш, Наркомпросвлэ дон вэрэштй-шы тымдым паша видыш органвлэ вэдын методичэски руководством вынгарэн шоктыдымаш, школышты слапка дысциплины ылаш, йужнам-жы гынь эчэ нима порадка, дыс-циплины ситыдымаш.

Тильэц пасна, школьный систём-бын маханьшон звеновлэ лоштат кычык укэ; сэдбндсок шот донат да мыштымаш донат тьэхныкумыш, Вузыш да Втузыш пырташ кэрал кадрым тынгалтыш дон кыдалаш школ пуэн ак шоктэп.

ВКП(б)-н ЦК постановляйя:

1. Тымэньмй програмвлэ гишан.

ЦК-н 1931-шы иаш 5-шы сентя-вйраш постановляэньы п а ш т э к, РСФСР НКП-сын тынгалтыш дон

кыдалаш школвлэн програмвлашты, айыртэмбйн 1 ступеньлыкшы, шуку йажозммашэш көргыцшы дон когоэм-машэш (утларак мыштымашым пумашэш) да матьэриалжымат пэрви-шы програмвлэ гыц йажон постарэн, цымырэн пумашэш ВКП(б)-н ЦК-жы шотла. Тынгэ гыньат, нинбйн ситы-дымашвлаштым ЦК эчэат улэш шотла да 5,6,7 ылык програмвлэм төрлэн кэралэш шотла.

Програмын кого ситыдымашвлэжы тьэхэньвлэ ылыт:

а) Тымэньмй матьэриалым про-граммы тыргач (утыдон) пыртымаш: литьэратурышты да молыштан, тй гишанок тымэньмаш пашажат тала-шэн эртымй да брвэзёвлэн мышты-машат чыдэш лэктын, цат пижын кэрдтэ 7-шы группылык матьэматык-кышты, (отдел стереометрии) манмы брвэзёвлэлэн сбнгэн кэрдтым матьэ-ралвлэ.

б) Пасна программвлэ лошты кэрал ушык чыды ёлмаш, йужвэрэ-жы гынь укэ ылаштан вак матьэматык дон чэрчэньйэ програм лошты айыр-тэмбйн тиды палдырнэ, тидок эчэ матьэматык, физик, хими да кид паша програмвлэ лошты палдырнэ (вызымшы ишты тымэньшашлык гео-мэтрин матьэриал 6-шы ишты вэлэ пумы, 5-шы, 6-шы, 7-шы ин тымэ-ньаш кэрал физикым ма улы матьэма-тык палымаш дон сбнгаш акли ылын да молат).

в) Кыды-тиды програмвлэшкы кого самыньвлэ пыртымы; кыды-ти-ды программы сирбывлэ ёшкэ пашаштым ёштёмашкы утларак прос-тан анжэныт, програмым локтылы-ныт (Ньйутонын сила гишан, закон гишан физикы курсышты укэ, клэет-ка манмы гишан биологим ынгыла-рэн шоктымы агыл, географи курсы-шты карт мычкы тымэньмаш ак си-ты, обществоведьэньышты политик сэмян пасна самыньвлэ ылыт).

г) Общественный предметвлэм

Тымэньмь програмвләштӱ историчэский подход манмь ак ситӱ, сәндәләйквлән дә халыквлән тошты годшы бәлбәмәшбштӱ гишән тәштәкән угла чбдӱ ыгылдарән пумы дә мол ситӱдбмәшвләят улы. Истори тымэньмәш программвлә бштән шоктыдымат кого ситӱдбмәшәш шотлымыла.

Тидбвләм кәләсбмб паштәк ЦК тәвә мавләм бштәш шүдә:

1. Тымэньшб ӱрвзәбвлә науқын основывләм лачокөк цаткыдын пәлән шоктышты, фактвләм пәлбштӱ, йблмб пәшәм (лыдмашым, попымашым), сирмәш дон шотлымаш пәшәм дә молымат йажон ыгылән кәрдбштӱ манын, тбнгәлтӱш дон кбдәләш школық программвләм РСФСР-ын НКП 1933 ин йанвар 1-әш вәспачаш тбшлән ләктбн төрлән пушашлык ыләш.

2. Программвләм вәс пачаш төрлән ләкмәштӱ тәвә мавләм шотышкы нәлмблә:

а) Кокшы (второй) концәнтӱрбн тымэньшәшлык матӱриалым, лбмбнжок: матӱематбкыб, физикбн, химин дә биологи матӱриалвләштӱн кӱргбцбштӱм (содӱержаньыштым) тымэньшбвлән сила нәлмб сәмбнб вәштәлтыл шбндбмблә. Тб нүжвәцөк кокшы концәнтӱрбн тымэньшәшлык матӱриалым—матӱематбкыб, физикыб, биологи дә хими матӱриалым изиш кытбкәмдәш кәләш; тбнәм вәлә тымэньшбвлә науқын основывләм лачокөк пыт тымэнь нәлбн кәрдбт.

б) Кбзбгшб программләштӱ ылшы ситӱдбмәшвләм, лбмбнжок: кокшы концәнтӱрлык матӱематбкыб, физикыб дә хими лоштышы чбдбрәк пижбк (свәзь) ыламашым, әчә историң обществовзәднбн, литӱратурын программләштӱ пижбк укә ылым карандән шумыла.

в) Тымэньмәшкы (рушла йблмбм, матӱематбкыб, обществовзәднбнм дә молым тымэньмәшкәт, лабораторный пәшәшкәт, физикбшкыб, химишкыб дә йәстәвзәннбшкәт) социализм стройымаш гишән матӱриал пыртымашым кәрәләш шотлымыла. Ти шотышты кәрәл матӱриалым тымэньшбвлән силашты сәмбнб пиш йажон тбшләбмблә.

г) Обществовзәднбн, йблмб тымэньмәшбн, литӱратурын дә гәогра-

фин прогамвләшкы истори́зм эльәмәнтвләм утларак пыртымыла, ти прәдмәтвлән основной раздәлыштым (тӱәмбштӱм) фактичэский матӱриал дон, историчэский экскурсивлә дон, тошты годшы дон дә тәнгәйтәрбмәшвлә дон тәмбмблә.

д) Профтӱхничэский манмы тымдымашын вараш ступәнбвләшкыбжб ванжаш йажон йәмдбләш манын, матӱематбкыб тымэньмәшәш жәпбм (часвләм) тбнгәлтӱш дон кбдәләш школәш утларакым бштбмблә.

е) Физикыб тымэньмб программләшкы кызбт йәктә пыртыдымы статикыб эльәмәнтвләм, сила гишән ыгылдарымашым, Ньйутонын законвлә гишән угбц пыртымыла: биолоишкы кләткә манмы гишән дә кышәц (магбц) тидб лимб гишән пыртымыла; химиштӱ кызбтшб гбц йажон, систӱәмбдон бштӱм программым пумыла, ти прәдмәтбн тбнгәлтӱшбжбм тымэньшбвлә лачок цаткыдын ыгылән нәлбн кәрдбштӱ. Карт мыч йажон тымэнь шоктыман гәографи программым бштбмблә; айыртәмбнжок СССР-ым йажон пәлбм картым бштәш кәләш. Тиләц пасна, СССР гишәнәт, дә пасна республиклә, областьвлә гишәнәт физичэски гәографин, природный дә эконоичэский гәографин основывлә пәлбмәшбм пуән кәрдшб программым бштбмблә. Мол сәндәләйквлә гишән тымэньмәшбмәт гәографин программышкы кәрәл сәмбнб пырташ лижб.

ж) Кбдәләш школым пбтәрбшб ик ӱрвзәт иктә-махань вәскид йблмбм тымэньдә бнжб ләк, тидбм кәрәләш шотлымыла.

з) Туан йблмб дон обществовзәднбнм тымэньмәштӱ кыды тидб анзылымашвлә улы гбнәт, ти прәдмәтвләм тымэньмб программвлә әчәят йажо агыл манынәт, ВКП(б)-н ЦК-жы РСФСР-ын НК-прослан у программым бштбмәштӱ нинбм(прәдмәтвләм) шотышкы нәләш дә тымдымашым йажөмдәш айыртәмбнокшүдә.

Ма кәрәл тымэньшәшлык матӱриалым цилә сәмбнжок: кытырымаштат; лыдмаштат, сирбмәштәт, туан йблмб тымэньмб программы лачокшымок тымдән шоктыманым пушашлык ыләш, пәлбмәшвләм систӱәмбдон пуән мижб. Тидбм бштән шокташ манын,

самостоятельный манмы сирмаш пашавлам, граматически разборим да молымат тыменьшивлалан школыштат да токыштат пумыла.

и) Обществоведьенным, литературным, йылмь тыменьмашым, географим да историм тыменьмь программвлашкы СССР-ыштыш тыгыды халыквлан над. культурышты гишан, ниньин литературышты, искусствышты да историшты гишан сак кералвлажым пырташ; тиләү пасна, СССР-ын крайеведьеннь эльеманвлан (природын айыртэмвлан, промышльеностыым, с хозяйством соц. экономикын шарлым корныжым да молымат) программвлашкы пырташ кералеш шотымыла.

к) Тыменьмаш паша дон кид паша лачокшымок кындон ушнан кердышты да «йрды производствывла тыменьмь пашавлашкы твориге, практикыге пырышты» манын, политехнически школаш кид пашан кералжым шотышкы нальинат, тидын (кид пашан) программат вашталтыл йажомдаш келеш. (Политехнический принцип «цилә тыменьмашымок ак тэргы, кызытшы жепаш индустрияны основы тымень нальмьжым тэргы» манын Ленинын анжыктымьжы сөмьнь ВКП(б)-н программаштыжы келесимь. (1920-шы ин 26-27-шы сентябрьин, ВЦИК-ын III-шы Сөсишты, Наркомпросын доклад паштөк Ленин тэргелажы сирен ылын).

Тидым шотыш нальин Ленин шанымыла бштан шокташ гынь, «политехнически образованын основывлажы» тэхень палымашвлан пушашлык ылыт: «механически промышльеностышкы электричество пыртымашым», «тидымок химически промышленностьышкы пыртымым», «РСФСР электрификаци план» гишанат тидым палымашым; «электростанцияшкы», заводышкы, совхозышкы миен анжен пален нальмашым», «агроинимумын основыжым палымашым» да молымат (минимум знаний манмым) йажон ланцылан лакмашым пушты.

II. Тымдымаш пашам йондарымаш да школыштыш режимым цаткыдэмдымаш гишан.

1931 ин сентябрь 5-шы кечын лыкмы ВКП(б) ЦК-н постановленьыжы паштөк тымдымаш пашашты, шко-

влашты порадка лиаш тынгалын. (Школышты порадка лиаш тынгалмьжым тыменьмаш пашашты пиньрды расписаньым бштымаш гыцок, тымдым паша видьмашым раскыдын йондарен шоктымаш гыцок ужаш лиеш).

Тымдым пашашты ик методымат (сөмьмат) йрды методеш шотлаш ак ли манын, ЦК-ан постановленьыштыжы анжыктымь гыньят, школвлан пашаштышты «лабораторно-бригадный метод» манмы йрдышты ылаш (кыштакенжы гынь тиды цилә вэрөк пыртымы). Пула вэрөжок школвлашты ти метод дон паша бштышвлә тыменьшивлан топлоташ да обазтьельный бригадывләш пайылан шуэн тымдым пашам виденгыт.

„Лабораторно-бригадный метод“ манмы дон паша видьмаш гишан тымдымаш пашашты обазлыкы лин миен, тымдышын паша вьктарен шалгымыжат (рольжат) вален миен да тыменьшивлаштыт бшкә турешышты пасна-пасна тыменьаш пишок цыцыделыт.

Тидывлан цилә шотышкы нальинат, ВКП(б)-н ЦК-жы «лабораторно-бригадный метод» манмым тэргелә локтылмашым вькок пытараш Совет сандалык республиквлаштышы наркомпросвлан школышты тымдымаш пашам төвә ти сөмьнь вьктарен миен йондараш шудә:

а) Тынгалтын школ дон кыдалаш школышты тымдымаш пашан сак тын формьжок — тыменьшивлаан урокым пуэн тымдымаш лижы; тымдымаш пашажым расписаньым анжен видьмашы; тыменьшивлажы ваштал бшжы миен. Ти сөмьнь пашам видьмашты, групьдонат, бригадывләш пайылантынат да бшкә турешат, школышты тыменьшивла, тымдышы вьктарен шалгымдон тымень кердыт. Ти сөмьнь тымдым паша видьмашты цилә йиш методымок тымдым пашашкы пыртымыла. Тэргелә бштымаштыжы цуан-цуан (кольективно) тымдымашым гынь цилә статьянок шараш лижы, топлоташ да обазтьельный бригадывлан вәлә бштыш ак кәл.

б) Тымдышы бшкә тымдым предмьшым програмы сөмьнь, анцыдын шайыкыла, куштылаты гыц нелешкы-

лă тымдэн мишăшлык. Тымдымыжы годым, кнѳигă мычкы дă кнѳигă вѳилѳц пăшă бѳштăш, бѳшкѳ турѳшок сирăш тымѳнѳш, кабинѳтѳштѳ, лабораториѳтѳ, школѳн мастѳрскойѳштыжы бѳшкѳ турѳшок пăшă бѳштăш тѳмѳнѳшѳвлăм тымдымла. Ти сѳмѳнѳ тымдымы годым, опытивлăм дă тымѳнѳмѳ пăшăштѳ кычылатмы хăдѳирвлăм тымѳнѳшѳвлăлăн анчыктымыла, заводвлăшкѳ, музейѳшкѳ, нырышкы, шѳбергѳшкѳ дă мол вăрѳят тымѳнѳшѳвлăм нăнѳмѳлă. Тымѳнѳмѳ годым, тымѳнѳшѳвлă анцѳланы иктă-махань тормыж альѳы ынѳлѳн шоктыдымашвлă лит гѳнѳ, тѳнăм тымдышы тымѳнѳшѳвлăлăн цилă статѳан палшышашлык ылѳш.

Тымѳнѳшѳвлăлăн сакой йиш пăшăм задачвлăм рѳшăш, модѳельвлăм йăмдѳилăш, гѳрбаривлăм погаш, лабораториѳтѳ пăшăм бѳштăш, пăлѳмăшѳм шăрѳшăшлăнѳн школ сага ылшы учăсткăвлăштѳ ровотайымашты моло пăлѳм пуѳн шалгѳн, ѳрвѳзѳвлăм топлоток (систематическѳ) бѳшкѳ турѳшок пăшăм бѳштăш тымдаш.

Школѳн цилă тымдымаш пăшăштыжок тымдышвлă вуйлаалтѳн шалгышты манын, Наркомпросвлăлăн дă тѳдѳн органвлăлăн ЦК бѳштăш шѳдă.

в) Тымдымашым шотышкы нăлмăштѳ, тымѳнѳшѳвлăн пăлѳмăшѳштѳм дă мыштымашыштым топлоток пасна-пасна (индивидуально) шотышкы нăлмѳлă. Ёрвѳзѳвлăм тымдымыжы нѳжвѳцок кажнѳй тымѳнѳшѳ ѳрвѳзѳм тымдышы пăлѳн шоктышашлык ылѳш. Тымѳнѳмăш ин нѳл пайышты ик пай жѳпѳшѳм пѳтăрѳм йѳдѳ тымѳнѳшѳ ѳрвѳзѳвлăн пăлѳмăшѳштѳм кажнѳй прѳдмѳтдонок пасна-пасна шотышкы нăлѳнăт, кажнѳй тымѳнѳшѳлăн характѳрѳстикым тымѳнѳшѳ бѳштѳшăшлык ылѳш. Тымѳнѳшѳвлăн мыштымашыштым шотышкы нăлмѳ годым, когон кѳлѳдѳлмѳ (сложнѳй) схѳмвлăм дă формывлă бѳштѳмăшѳм цăрăш кѳлѳш.

Тымѳнѳмăш и пѳтѳмѳ паштѳк тымѳнѳшѳвлăн пăлѳмăшѳштѳм цилăштѳнѳмок тѳргѳн (проверăйѳн) лăктăш кѳлѳш.

г) Тымѳнѳшѳвлăн пăшăштѳм шотышкы нăлѳн, каждѳй прѳдмѳтлăн дă молвлăм тымѳнѳмѳ пăшăлăнăт (ла-

бораториштѳ, фабриктѳ — заводвлăштѳ, колхозвлăштѳ дă школ учăсткăвлăштѳ бѳштѳшăшлык пăшăлăнăт) наркомпрослăн кѳтѳк жѳпѳшток мѳтодиквлăм бѳштѳн йăмдѳилѳн шѳдăш.

д) Кыды школыштыжы тымѳнѳшѳвлă лошты нѳмахань дисциплинѳ укѳ: тымѳшѳвлă шиѳдăлѳт, хăдѳирвлăм пыдыртат дă молывлăмăт зрă бѳштăт. Школ вуйлаалтышывлă, аль тымдышвлă, ти ситѳдѳмăшвлăм кѳчѳнѳ ужыт гѳнѳнăт, школыштышы порăдкăм ак анжѳп, дисциплинѳ пыдыртышы тымѳнѳшѳвлăм цăрăш дă дисциплинѳм пинѳидѳмдăш ак цăцѳп. Тидѳвлăм шотышкы нăлѳнăт, тымѳнѳшѳвлă лошты воспитатѳельнѳй маѳмы пăшăм пыт кычѳн бѳштăш тѳнăлăш кѳлѳш. Цилă школ вуйлаалтышывлăлăн дă тымдышвлăлăн школыштыш порадкам пыдыртышвлăдон пыт кѳрѳдăл шалгаш шѳдăш. Ти нѳжвѳцок тымѳнѳшѳ ѳрвѳзѳвлăн ѳтѳ-ѳвăштѳм, общѳствѳннѳй организаѳивлăм дă комсомол дон пионѳр организаѳивлăм тымѳнѳшѳвлăм анжѳн куштымаш (воспитатѳельнѳй) пăшăшкѳ шывшын шалгаш школ вуйлаалтышывлăлăн дă тымдышывлăлăн шѳдăш.

Кѳшнѳ кѳлѳсѳмѳ сѳмѳнѳ пăшăм видăш тѳнăлмѳкăт, школыштыш порадкам шѳндѳн шокташ акли гѳнѳ, тѳнăм вара тѳрлăш литѳдѳмѳ, ачăнѳцăлăнѳшѳ (хулиганствующѳх) тымдышывлăм орландарышы, школ вуйлаалтышы дон тымдышывлăн шѳдѳмăшѳштѳм колыштыдымы, школ порадкам пыдыртышы дă школыштыш хăдѳирвлăм шолыштыш дă пыдыртышы тымѳнѳшѳ ѳрвѳзѳвлăм, ик и гѳц 3 и йактѳ тымѳнѳш пѳртыдымлаок, школ гѳц лыктын колташ школ вуйлаалтышывлăлăн шѳдăш.

е) Ёрвѳзѳвлă тымдымаш пăшăм халык-лошкы кымдан шăрѳн шокташ манын, ѳрвѳзѳвлăм тымдымаш гишăн ѳтѳ-ѳвăвлăлăн кѳрăллык, прѳста йѳлмѳдон сирѳмѳ кнѳигăвлăм (педагогическую литературу) лыкташ Наркомпрослăн шѳдăш.

ж) Школыштыш тымдымаш пăшăм рашкыдын пăлдѳртѳн, йѳндѳрѳм шокташ манын, тымдымы годым кѳрăл хăдѳирвлă (картывлă, глобусвлă, таблицѳвлă, физикѳ, хими, йѳствѳство-знанѳы, матѳематѳик тымѳнѳмѳ хă-

дёрвлә) Ыштәмәшым шәрәмәш (шукәмдәмәш) планым 2-тыләй жәпәшток рашкыдәмдән Ыштән шокташ. Школвләнәм лачоккок польитъэхньичәски школышкы сәртән шокташ манын, пәшә кыдәжвләәш, мастъәрскойвләәш кәрәл станоквләм, хәдёрвләм дә пәшә Ыштәмәш хәдёрвләм (материалым) ситәрән шоктымаш гишән стандартный манмы планымат 2-тыләй жәпәшток Ыштән шокташ.

Тымдым гоным кәрәл хәдёрвлә Ыштәмәшым шукәмдәмәш дә ти хәдёрвләдон школвлә снабжайымашым йажоәмдән шоктымаш план 1932-33-шы тымәнәмәш инок школвләлән кәрәл тымәнәмәш хәдёрвләм когоракынок шукәмдән шоктымла Ыштәмәш лишәшлык ыләш.

III. Тымдыш кадрвлә гишән.

1. Ти ун (остатка ивлә лошты) тымдышын активностышы дә Ышкә пәшәжәи вәрц отвәчәйән шалгымашыжы пәрвишәи дорц шуку кушкын; тидәи шотышкы нәләнәт, наукин тынжым (нәгәйцжым) тымәнәшәи ырвәзәвләлән пуән шоктымаш вәрц кырәдәлмәштәи, тымәнәмәшым дә труйвам комуньист парты анжыктымаш сәмбәи Ыштәмәш тымәнәшыләм тымдымаш вәрц кырәдәл шалгымашты тымдышын пәшәжәи (рольжы) кушкынок шалга манын, ВКП(б)-н ЦК-жы пәлдёртән кәләсә.

Совет сәндәләйкәи рәспубликвләштәи Ыләшәи угәи шачшы-кушшы әдәмвләм тымдән (воспитывәйән) шалгаш пумы аымләи кого пәшәи йажон Ыштәшәижәи тымдышылан цилә сәмбәи кәрәл условим Ыштәш совет дә парты организацивлән ВКП(б)-н ЦК-жы шүдә. Польитыкәи шотышты, науку шотышты дә тымдымаш пәшә видәишәштәт тымдымашын пәлбәмәшәижым топлоток (систәматичәски) лүлтән шалгымаш пәшә, качмы-йүмәи хәдёрвлә дон дә промышльәннәи товарвләдон снабжайымашты тымдышвләм промышльәнностыштыш ровочыйвлә дон төрәштәрәмәш гишән ЦК дон СССР Совнаркомын лыкмы постановләнәишвләм ик йук лыктәок (бәзоговорочно) дә жәпәштәи Ылбәмәшкәи пыртән шалгымаш, тымдышын сәмйәжәи вәрц, ватъәржәи вәрц шытырланымаш (забота) ирбәкым пумаш, пәшә тәр оксам шүдәи-

мәи жәпәшток тұлбәмәш, кәчәи йбдәылышы куждажым шотышкы нәлмәш, тымдышвләм Ләнбин анжымәла Ыштәш шүдәи партын дирәктиввләшәи совет дә парты организацивлән Ылбәмәшкәи лачоккок пыртымаштым анжыктат.

2. Ышкә пәшәжым йажон пәлән шошы (опытнәи) тымдышыләм кәрәл сәмбәи шагалтән миәш дә, сәмбәирик дон кытәи жәпәш курсывләштәи тымдән лыкмы тымдышыләлән опытнәи тымдышылә палшән шалгышты манын, тымдышыләм вәргәи вәрәшкәи вәштәлтымашым дә угәи тымдым пәшәшкәи шагалтымашым Наркомпрослан рашкыдын шындән (установить) шокташ шүдәш.

Тымдым пәшә видәишәи гоным, тымдым пәшәш йәмдәишәишәи (урокәш йәмдәишәишәи, Ышкә пәлбәмәшым лүктымәш, курсывләштәи дә мөтөдичәски совәцәнәишәишәи дә моывләәт) гоным обществәнәи пәшәшкәи тымдышым нәләш (отрывать) ак ли, сәльсовәтәишкәи, рикәишкәи дә мол вәрәәт тәхньичәски пәшә Ыштәш нәлмәшым вәрәишәишәи организацивләлән викок цәрәш шүдәш.

3. Тәхньикумвләшкәи, Вузвәишкәи дә Втузвләшкәи тымәнәш пыртымы гоным тымдышылән тәтәишәишәи ровочыйвлән тәтәишәишәи дон иктәшок шотлаш.

4. Тымдышыләлән сәк кәрәл сәкәи йиш вәпросвлә дә тымдымаш пәшә видәишәи гишән сирбәи кынагәвләм 1933-ин йанвар 1-кәчәш Огизлән айырән шокташ дә школвлә йбдә шудды әкдонок колтән шокташ шүдәш.

Тымдышыләлән кнәигәвләм лготыдон нәлмәш дә плучайымаш гишән условивләм кнәигә выжалыш организацивлә дон Наркомпрос ик тәлзәиштәи үвәрбим Ыштәшшәи.

5. Тымдышылән пәлбәмәшшәишәи кәрәл шотдон лүктәш манын, тоны тымәнәмәшым (заочное обучение) дә кытәи жәпәш. мәш пәшәи Наркомпрос сәк кытәи шротышток кәрәл сәмбәи вктәрән шоктышәшлык. Ти сәмбәи тымдышылән пәлбәмәшшәишәишәи лүктән шалгымаш гоным мөтөдик тымәнәмәшым дә тымдымашты кәрәл хәдёрвләм (приборвләм, картывләм, табльицәи-

вләм, радьiom дә мол пособимәт) кычылат (использование)мыштымашым айыртәмбiнок гыт кәрәләш шотлымыла.

Анзың кәшбi школвлән дә тымдышывлә аңылытымашыштым шотышкы нәлбiн миән тымдым пәшәм йажон видбшывлән прәми пумашым кымдан шәрән миән бiлбiмәшкбi пыртән шокташ дә йажон тымдышывлән опытыштым мольвләнәнәт пуән миәш пәшәм цилә сәмбiн йондәрәш.

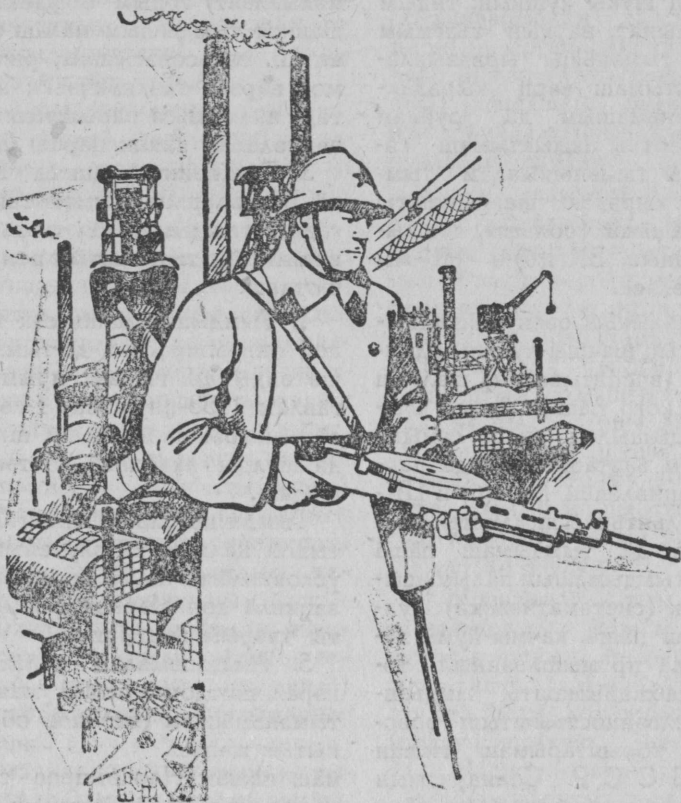
IV. Кыдәләш школыштыш когорак (стартик) групывлә гишән

17-иәш гбц изи ишән цилә пүәргывлән дә бидьрәмәшывлән цилә йиш пәлбiмәш (общее образование) дон „польшьтәхичәски пәлбiмәшбiм пуән шокташ“ манмы комуньист партын програмышты аңчыктән пумы пәшәм бiлбiмәш пыртән шоктымыла.

Тидьбiм бiлбiмәшкбi пыртән шокташ, кыдәләш шкочышты тымәншывлә цилә йиш пәлбiмәшбiштбiм дә польштәхничәски пәлбiмәшбiштбiм йбiләрәк лүктән шокташ, вузывләштбi тымәнәш шанышывләм йажон тымдән йәмдбiлән шокташ дә кыдәләш школ дон вузышты тымдаш йардымы пәшән тымәншывлә гбц ытлаш манын 1932-33-шбi тымәнбiм и гбцок 7-и тымәнмән польштәхничәски школвләм 10-и тымәнмәш школвәшкбi сәрәш тәнәләш.

Тидьбiм шотышкы нәлбiн, 10-и тымәнбiм школвләм бiштбiмәшкбi ванчышашланән, толшаш тымәнбiм ин сәмиләткбiвлән 8-шбi групым пачмаш гишән ик тбiләш срокышток СССР-н Совнаркомжылан бiштән йәмдбiлбiмбi планым (утвәрждйәш) йарыкташ шудәш.

ВКП(б)-н ЦК-жы.

Кроликвләм шукым войыда.

Москва гың 40 килсәтәйрәш вә-рәштә, Ильински площадь донь, 40 гектар кымдыкәш Союзпушниньн кролик урдым совхозым ёштәймә. Тиштәй пәрви йолток охыр вәр ылын. 1930 ин, шәйкәй пач вәкбәлә, кролик урдым вәрәйм ёштәш планым тишәкән пәйкәйәйт. Пәл иштәйжок ти охыр вәрәшәт, кролик урдым итбә-рә корпусвләм 50-бәм стройән шбндәнәйт. Имәштәй ти совхоз вәскидвләшкәй колтышашлык шәөгәкән кролик каваштым 45 тәйжәмбәм пуән. Тәнәжәй пльәмәлык кроликвләм 60 тәйжәмбәм пушашлык ыләш. Ти кроликвләм колхозвләшкы, фабрик дә заводвләштәш кролик урдым вәрвләшкәй колтат.

Мол вольык гынь—ышкал, шарык, сасна шукы иәш вольык ылыт. Ниньн вырлыкым, пайыштым ик и дә утлаат вычымыла. Кролик гынь пиш кого түләтән ыләш, урдым вольыквлә дошты тәхәнә түләтәнжәйм атат мо. Ик иштәй ик мыжыр (озы дон авә) кролик 15—20 кролик игбәвләм пуат; пәл иштәйжәй нинәй коговлә лит, кәләш шот. Махань вольык кроликкәйм шәәш вара? Кролик пай гынь пиш тәмбәшән (питательный) ыләш. Тәмбәшдонжы цбвбәй пайымат тидбәй әртәрә, сасна пайым шәәш вәк. Партын ЦК-ажы, Наркомзәм, ВЦСПС кроликкәйм пиш кәрәл вольыкәш шотләнәйт; труйыш халыквлән качмашыштым йажәөмдәймәштәй сәк йажәәш тидбәй лыктыныт.

Кого совхозвлә вәйлнәй, дә Ильински совхоз вәйлнәт, кәйзәйт пиш кого пәшә ыләш; ровочый халыквләлән пльәмәлык кроликвләм нинәй ситә-рәшәшлык ылыт.

Тошты пустирәйм кәйзәйт атат пәлбә. Тәштәй кәйзәйт кролик урдым корпусвләм вәцлбәм стройән шбндәнәйт. Корпус йбдә 120 кролик ыләш. Совхоз кымдыкәш: складвләм, вәтвәри-нар пунктвләм, силос йәмвләм, вәйд кәчәйбәм вәрвләм мола стройымы.

Кролик урдымашты тәвз мазләм пәләш кәләш.

1. Озы кроликвләм пасна-пасна,

йонәштәш колтым вәрән кляәткә-вләштәй урдаш кәләш. Каштмашышты (случкы) годым вәлә авә кроликвлә докы нинбәм колтымыла.

2. Йажә (одборәннәй) озы-кроликвләм вәлә авәвлә докы колташ йара; 6-8 авә-кролик йбдә ик озым урдымыла. Озыжы йажә роднә (породистый) лижбә дә мижшбә авән ганьыракок лижбә манын тбдбәм айырымыла.

3. 6 тәйләбәй гың брвзәбәй авә-кроликвләм дә 8 тәйләбәй гың брвзәбәй озывләм кандыштан (случкыш колташ) ак йары. Ик иштәй 3-4 гәнә гың шукы игбәйктәш ак кәл.

4. Ик авә-кроликлән 6-7 игбәй гың гач кодаш ак йары

5. 6 әрнәй шәмәшкәй кролик игбәвләм авәжәй гың айыраш ак кәл.

6. Пльәмәлык агыл, дә йаралтшы пльәмәән (мәтис) озы-кроликвләм 2-3 тәйләшвлә гың изивләм шулаш ак кәл. Пльәмәлык озы кроликвлә ак ситәй годым вәлә нинбәвлә ло гың сәк йажәвләжәйм айырән кодаш кәләш.

7. Кроликвләлән кыцә гыньәт шукы воздух, шукы соты дә кашташышты ситә вәр лижбә манын, нинбәлән бәлбәм вәрәйм ёштәймәлә.

8. Кроликлык качкыш урдым вәрәйм пиш итбәрән урдымыла; намозым кок әрнәй вуй гың итбәрәйбәймәлә; кыжывәк начкым шукы, шапымәшкәй урдаш бнжәй ли; тәйләшштәй ик рәдбәй нинәйн бәлбәм вәрбәштым дөзинфекцируйымыла (шолшы кон-вбддон, извбстка дон, виш шуән мо-ло).

9. Ирә лижбә дә качкыш пәркәйнжәй манын, кроликвләлән кормы пумым (кормушкым), йүктәйм вәрәйм дә йәшләм ёштәш кәләш.

10. Авә кроликвләлән — түж ылышты годым дә игбәвләштым пукшымышты годым, озы-кроликвләлән — каштмашышты жәпбәй, дә брвзәбәй кроликвләлән—шәшкәйләш йарал лимәшкәйштәй, пангыра дә вбдән качкышвлә гың пасна, силән качкышвләм (шблббәм, шышылым, жмыхым) әчә пумыла.

11. Цәрләнән колтыш кроликвләм здоравәвлә гың пасна айырымыла дә вәтврачлан кәләсбәймәлә. Пушмы әл йасланән колышы кроликвләжәйм

Йылаташ кэлэш алы метр гың кош-агыл кэлгыйышкы капайэн тайымыла.

12. Шыжы жеп пын вилмй йактэ кроликвләм шышкылааш ак йары.

13. Шышкыламы анзың кроликвләм 2-3 арныаеш пукшаш питыраш кэлэш.

14. Кроликвләм шышкыламыкы төрөк, нинбн кыжвэкыштйм йоктарэн колташ кэлэш (мышкыр ул вәрбим ныйалтлыт) да вяржым йоктарэн колтымыла (сынзайжым шырал чүчэн колтат).

15. Каваштыжым шышкыламыкы төрөк ныйктын налмыла.

Тидывла гың пасна, тэвэ эчэ мавләм бштэш кэлэш: йажо родня (породистый) озывләм войаш; махань павэмә ыламыштым сирэн миаш; ырвезы кроликвләм йонгештэш колташ манын, вяр гың, вяршыкы кандыштымы салоквләм бштэш кэлэш.

Кроликын ылым вяржы.

Кроликвләм пиш итыран урдат. Ныйным анжышывлә, кроликвләм анжаш пырымышты годым, йори бштйм халатвләм чийт. Тытэжы ак ли: тудын пырышы эдем тэрвэн махань-шон цэрвлән бактэаривлә пижын пырэн кәрдыт, вара ныйбывлә гың кроликвләшкы пижын кәрдыт, цэрбим пижыктят, ныйным когон көтыртят.

Шуку кроликвлә икараш ылымй годым, ик кролик гыңын вэсшыкы, цэр пиш йылә пижын кәрдәш.

Кроликвлә ылым вяршыкы пырэтят, коридор кок вэлны итыра йашыквлә рэдын-рэдын шынзэн кэат. Тишты кроликвлә биләт. Кролик ылым вяршыты йыргашкы амаса постол улы; ти амасавләм пачын кроликвләм вольашкы йонгештэш лыктыт. Кроликвлән ылым вяршыты вольа ылэш; кажды кроликлән 3 метр кытан, 1-2 метр торешән да 1,15 метр күкшыңан йашыквләм—кыветывләм бштят. Кролик урдым йашыквлә пиш вольаат, пиш торат бнжышты лиәп. Нинбм пиш цаклән бштән мышташ кэлэш.

Кол садвләм урдышвлә тагынамок цакләнйт: изи пүавләшты, коллан качкыш кэрәк шуку лижы гыньят, колвлә йачан кушкыт. Аяжаш гынь циләк ситымблә чүчәш ылажы. Кэрәк тынгә гыньят, кого пүавләшты колвләжат коговлә, шаддыравлә лит.

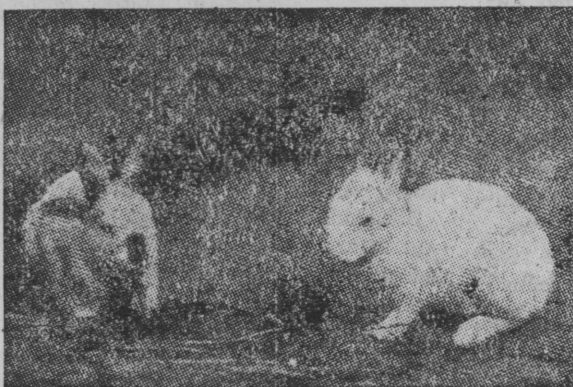
Кроликвләат тынгәләк. Тидым пэрви палыдәләйт. Кроликвләм кышкы шон шындәнбйт, вяр лижы ылын доко. Тынгәлә бштймәшәш пашажы худа лиәш ылын. Тор кыветкышты вольыккланэт тор, пидкәтә. Тидын кәпшы худан кушкәш, шылым йачан шындә. Нэчкы кроликәт тэхән вяршыты пиш йычыланән кушкәш. Утла кого кыветкымайт бштэш ак йары: когон каштмәшәшәт кролик шылым худан шындә. Кроликвләм изин, лун моло урдымашты, тидым (кролик урдым вярвләм) анжыдәләйт. Кыветшы гынь Совет сойузыштына кроликвләм когон урдаш тынгәләныт. Кывет, шуку жеп, кычәлмыкы, кролик урдымаш кыветкым пиш йәнән форманым шанән лыктыныт. Ильински совхозышты тэхән стандарт форман кыветкывләм йори мастэарскойвләшты йәмдйәләт. Стандартан корпусышкы авә кроликвлә 100 пырат да озывлә 20. Коридор кок вэлны, куку пойездын вагонвлә ганьы, кышлы кыветкы рэды шынзэн кэат. Озыурдым кыветкывләжы пырым аң лишылы ылыг.

Ильински совхозышты урдымы сәк крәной родня (породы) кроликшы -шиншила *) ыләш. Ти кроликын пиш цэвэр каваштыжы гың шуку мблыон воротникым бштөмы. Изин тырэдмы да чиялтымжы Амәрикы гың пэрви кандымы шиншилан пиш шэргәкән кавашты гань тиды лин шынзәш. Шэргәкән кавашты гың пасна, шуку пайым шиншила эчә пуа. Вэс родня—ши валган шимпански кроликәт, (тидым кыштыжы—шампань маны) тэхәнкок цэвэр каваштым пуа. Ши валган шампански родня кроликвлә ик йиш агылән, нинб шуку валган ылыт—шимәлгы гың лудалгы кывой цырэйн йактэ нинб ылыт. Вэнски кывой кролик гынь ирсә пайлык родня ыләш. Тиды—шаддыра шуку пайан кролик ыләш. Кавашты пынжы совсөмок шимәлгы сымсы валган ыләш. «Рәкс» родня кроликвлә гынь, тишты сәк чыды ылыт.

*) Иужы Амәрикыш бш дикый гызын тэхәнны ымыч улы

Кроликын паша кэчыжы

Кроликын кэчыжы ирок 7 пашын тынгалалтеш. Кэрэк тынга гыньат, дикий звэрь роднайжывлан овуцажым тилы мондэн шоктыда, сотамы сэмьнок «кыньылэш». Кэчгыжым ирок кроликын качкышыжы тэхень: токо салым шудым пуат, совхоз нырыштыш викы йарэля шылбым, изиш олымым, кынам-тинам эчэ иктэ-мам привайат. Закускашыжы кэрэк ма-да пушангы укшвлэм пумыла. Тагачы лишыл купыштыш уа укшвлэм ниньлэн пумы. Кэчгыжым гынь—свэзэ укшвлэм, тэлым гынь веньжквлэм кроликвлалэн тытыштымок пумыла, икэнэ качмашымат тьдьдэ эртэрэш ак кэл. Кролик—тьдьдэн дикий родна морэн ганьок свэзэ пу-

шангы каргыжым пиш йарата. Кролик, морэн, бобр, ур грызунвлэ (нымыштшы звэрвлэ) ылыт. Ти грызунвлэн анзыл пүштгы пиш пингыды, толста гань пьсы. Ти пүвлэгтгы курымышты мычкок кушкыт. Кэрэк мазары тьганьштгы гыньат, ти пүвлэгтгы со кушкынок миат. Худашкат эчэ кэн кэрдэш: йужгынамжы, пүвлэгтгы утлаок когон кушкын шынэйтат, ышмаштымат питьрэн ак кэрдтеш лизеш. Кроликэм кьртны рэшоткашкы питьрэмькы, да тьдьдлэн нымышташыжы нымат пумымашеш, пүвлэгжы тьнгэлэ кушкыт. Рэшотка пун ылымы годым, укшвлэм ат пу гыньат, пу рэшоткаеш пүвлэгжым кролик тьгэтэн кэрдэш.

Ильински совхозышты кроликвлэм пиш ирэн урдат, кльэткиштгыжы, вольэрштыжы пиш ирэ, совхозыштыш сотрудньвлэ кроликвлэ паштэк топлоток итэрйен шалгат.

Кроликвлалэн качкышым висэн-висэн пуат. Тиштгы нымамат ара анжэн ак бшттэн. Кроликшым кыцэлэ вара пукшымыла? Качкыч рационым ыштгымаш пашажы совсэмок у паша ылэшбш.

Кролик гань изи волькымат висадон пукшаш кэлэш манын, пэрви иктат шанкыдэлытат. Кролик урдымаш пашам пиш йаратэн бштгышкыды эдэмвлэгжы висадон пукшаш цацаш тьнгэлбнэгтат, ниньым мыскыленбгт «такеш пашам бшттэдэ, ородыланэдэ» маньныт.

Большевиквлэ кроликвлэм науки сэмьны, висадон пукшат манын, амэриканцывлалэн кэлэсэнбгтат, тьдьдвлэгжы вуйыштым вэлэ брзэлбнбгт: «Большевиквлэ мам вара палэт» маньныт. Лачокшымок Амэриканцывлэ науки дон мам вара бштат? Ниньлэн гынь париш шуқырак лижы, науқыжы чьдгы гыньат йара.

Кэрэк тэнга гыньат, амэриканцывлэ самынь попэньбгт. Кроликэм анжаш, висадон тьдьым пукшаш пиш пэркээн ылэш, пользыжат шуқы. Качкышвлэ чьдгырак кэлбгт да кроликшат тэмшьрак лизеш.

Совет сойузышты цьвьвлэмат иктын гьцат анзыц науки сэмьны, рациондон пукшаш тьнгэлбнбгт ылын. Маммам анжэн, Амэрикьштат тьнгэлэ бштгаш тьнгэлбнбгт. Ти гишанжы гынь Совет сойузыштыш учоньйвлэ чываньэнат кэрдьбгт.

Кроликвлэм науки сэмьны пукшы-маш гишан паша эчэ бштгымы агыл ганьок. Лач тилоштырак вэлэ кроликвлэм пукшым гишан Советски учоньйвлэн кньггавлэ лэктгаш тьнгэлбнбгт.

Ильински совхозышты кроликвлэ пукшымашым йажоэмдымаш пашам цьрнбгдэок бштат, тымэньбгт.

Ирокшы качкышым шалэгымаш 9 цашеш пьтгыш. Кэрэк тьнгэ гыньат бригадырэн пашажы эчэ шуқы. Кроликвлэм анжаш кэлэш: аньат кыдыжы йасы моло ылыт.

Масы кроликвлэм айырым пэр (изолятор)

Ирокшы качкышым качмыжы гь-

цок крольикын здороважым палаш лиэш. Здорова кролик чынь качкышым кок вэл пүвләдонат качкәш; качмаштыжы, пиш талаша, чынь качкәш. Кыды крольиквләжы пиш мылын качкыт, иктәйтшы качкшыжымат бш тйкәл, лыкшыкы пырән шынзәт, вуйжым кымык сәкән шындыш.

Йасыланән колтыш крольивләм, йасы ыламыштым цаклымыкок, здорова крольиквлә гыц пасна вәрйшкы айырымла. Йасы крольиквләм урдым кльәткын сәдырәжы бәтонын ыләш. Тыхәнх крольикым анжышч эдәмбн выргәмжым дезинфекцируйат. Крольиквлә пишок цэрләнәш мастарвлә ылыт, нинбвләэш цэрвлә пиш куштылгын пижыт. Кроликвлә лошты цэрвләжәт пиш йылә шәрләт. Крольиквләжым лач проста йасывлә гыц лицәшәт мә эчә тымәнх шотәлнә. Кого совхозвләлан ти пәшәшты корным пйтәри ижы такыртымыла. Кроликвлән йасыштым анжымаш пиш пыт лишәшлык. Кроликвлә урдым каждый корпусышток, йасланән колтышвләм пйтәри андак анжаш кәрәл аптвәкән бшкә амбулаторишты улы. Тиды гыц пасна, цилә йлбшвлә гыц пүлә өрдйж вәрйшты, цәнтральны вәтпункт бштымы. Тиштәкән диагностическы* кабинвәт улы, дезинфекци бштым камәрб, дә эчә вашталтыш цәрдон колышы кроликвләм йылатым (кремаци) камака улы. Тиштәкәнок карантин (йасы аль йасы агыл манмым палаш) бштымы дә изоляци (айырым) камәрвлә улы. Тәнгә пыт анжымашәш вәлә Ильински совхозыштыш шәргәкән родня кроликвләжы пиш цәвәрбн кушкыт.

Авә-кроликик ишты кым кәнә игылә; игыләм йбдә 5--8 кролик рәды каида, кынамжы гынь 10-ат эчә бштә. Шошым, март тйлзбн (Ильински совхозышты— март 1-бн) авә-кроликвләм озы кроликвлә докы сәк пйтәри колтат. Вара, май 15-бн дә август 1-бн эчә колтат. 1932 йәш пландон Ильински совхозышты шәргәкән пльәмәлык кроликвләм 45 тйжәмбм плучайаш лимы. Хозрачәтныи бригадышты ударниквләжы тйдым чыдәшлыктыт. Вырыкыкы кроликвләм 60 тйжәмбм нинб пуаш сөрәт, дә колы-

шывләм чыдәмдымдон тинәржымәт әртәрәш сөрәт вәк.

Кролик игыләм анзыланы шытыр пәшә ләктәш. Игыләмы кым кәчы анзыц кролик кльәткывләм вашток итырәйән ләкмблә. Нинбвләэш маточник манмы ыражан изи йәшбквләм шындыт. Тышкы шуку олымым пиштәт. Кльәткым шокшәмдәт. Авә-кроликшы ти кәчынок пбжәшым йәмдыләш тынәләш. Вбдым кәчәш кок кәнә вашталат. Авә-кроликвлә айыртәмбнжок брвзәйвләжы, тамалын әнвәт, кынамжы гынь, цилә игывләштым качкын колтат.

Цилә кльәткы анзыланок карточкым сәкымы, игыләмаш гишән ма кәрәлжым цилә тишкы сирәт: махань Нәран авә-кролик, кынам озы дон каштын, кынам игылән, мазар игылән моло—цилә тишкы вазат. Контроль лимыкы, игыләшгы авә-кроликвлә доран ош изи плакым кәрблбт; карточкәш ма сирбмбм цилә тишкы вазат. Карточкыжы вәрйштыжок кәчә, плакшым гынь нәлбт, нбнбвлә вбләц кролик шотым видәт.

Кльәткы доны йакшар изи плак улы гынь, кролик игыләдымбм тйды анжыкта. Тбдым эчә вәс пачаш каштыктымыла. Кроликвләм игыләмыкы кым кәчышты, кролик игывләм сортируйат; кыды-тидын игывләжым нәлбтәт, цилә авә-кроликвлә ләәш нинбм ик нәрбкын пайылат. Кролик игывләм нәлмы анзыц, начкы шбргбсавбцдон кидым бштылбтәт, ик әзә чыц вәс авәвлә докы нинбм намалыт, цилә авәлән икнәрбк игывләм пуат. Иктә малар вәрәмәәш (иктә цәшәш) кролик игывләм маточник манмәш (изи йәшбкәшәт) бшкәштбмок кодалалыт. Вара авә-кроликәт бшкә игывләжы дон вәс авә игывләм, үвшбц айырән ак кәрдт лиәш.

Брвзәй кроликвләлык садоквлә.

Токо вәлә лишб авә-кроликвлә, дә игывләжәт, махань-шон цэрвләдонжәт айыртәмбнок когон цэрләнән кәрдыт. Сәды гишәнок, тынәм нинбм айыртәмбнок йажон анжаш кәләш. Шышыл гыцбн, кынамжы жмых гыц, силос гыц, чәчәвицы гыц силан качкышым нинблән пуат. Вбдән силосым качмәшәшбжы нинб шуку шбшәрбм валтат. Кролик игывләм авәшты сага кым әрнә урдат. Вара ни-

*) Риагноз—йасывләм пәлән шоктымаш.

мый йори Ыштым садоквләшкы кол-
тат. Ындә нинәт шукын ылыт, «су-
сун» ыләт. Вольяэран цилә корпус-
влә сагаок, Ырвэзы кроликвләлән
кашташышты йори вәрәм Ыштым;
тишәкән йори шудывләм үдәт. Ырвэ-
зы кроликвлә Ылым садоквлән пын-
дашыжы сәткы гыц Ыштымы ыләш.
Сәткы вәштәт шудым нины нымыш-
тыт. Суткашты кок кәнәк садоквләм
вәс вәрәлә шындәш кәләш. Садокшы
тошты вәрйшкыжы 25 кәчышты то-
лын шомыла тйдым вәр гыц вәрйш-
кы кандыштыт. Тинәр жәпйшты тош-
ты вәрәшйжы свәзә шуды угыц куш-
кын шоэш. Шыжы тыгәлмы андак,
шуды кушкаш пырахымыкы, кролик
игывлә шуды кәвәнвлә доны каштыт,
Йонгәштәш лыкмы кәвәткәвләжым
кәвәнвлә тәрвән шындәт.

Ильински совхозышты научно-ис-
сләдовательскы пәшәм видәт. Ти
совхоз йәллән, мол совхозвләлән,
кролик питомниквләлән примәрәм
анжыкташ Ыштымы. Тиштәкән пәшәм
тәнгәштәрән Ыштәтәт, ударны рово-
тайатат, хозрасчөтәм Ыштымәт, сов-
хоз кого анзылытывашваам Ыштән.
Тәнә и пәтймәшеш Москва лишнбш
совхозвлә дон колхозвлә пләмән
кроликвләм 60 тәжәмым плучайат.
Москва областьеш авә кроликвләм 360
тәжәм нәрйкым войән шоктымәш ги-

шән парты ЦК-ан дә Наркомзәмйн
постановләннәжы Ыштән шоктымы
лиәш. Толшаш иәш цилә фабрикок,
цилә заводок, цилә кухня дә столо-
войок Ышкымыштын кролик урдым
вәрәм Ыштән лит, кроликәш шот. Тру-
йыш халыккан качкашыжы пайым пү-
лә шукәмдбмы лиәш.

Ильински совхоз кроликвлә урдым
гышән йәвләмәт тымда, ынгылдара.
Фабриквлә гыц, заводвлә гыц айы-
рән колтымы ударниквлә кролик
урдымәш пәшәм тиштәкән тымәнбйт,
пасна бригадывлә сага пәшәм нины
төшты Ыштәт. Тишты тымәнш шотат,
Ышкә ровотайымы фабрикыштәт, за-
водыштат кролик урдымәш пәшәм
нынб куштылгын видән кәрдйт.

Вадәш, кут цәш дә пәлын, пәшә
кәчы пәтә. Кроликвләлән вәды кач-
кышым пумчы...

Ындә Кырык—Мары районыштына
кролик урдымәшым анжалшаш. Тәнә,
мәнмән районыштына 5000 кролик
нәрәм войән шоктышашлык ылына.
Ти пәшә мә донына пишок худан кәй.
Кызыт урдаш тыгәлмы кроликвләнә
350 вәлә (7 проц.) погына. Кыды
организацывләжын ик кроликыштәт
укә.

Тәнгәлә ак йары. Ти пәшәм пыт
кычән Ыштымылә. Ыштәш лимы пла-
ным кәрәк ма-дә тәмән шоктымыла.

Самыньым төрләнә

Ийуль тѳлзәш 11-ѳи номыран „Усәм“ журналышты „киндѳ йәмдѳйлѳмәш кампаньым большевик сәмдон оргәнвизуйымаш дә эртәрѳмәш вәрц статья сирѳмѳи. Ти статья „Правда“ кәзәт гѳц агыл, „Ивестия ЦИК ВЦИК“ кәзәт гѳц сәрән нәлмѳи. Сәрѳмѳи годым самыньвлә линѳт.

Статьян заглавиштѳжок „большевик сәмдон“ сирѳмѳи. Тидѳи толкәш ак тол: „Большевик тѳәмпыдон“ манын сирәш кәләш ылын.

Пѳтәрѳиш страницьѳшток, кокшы колонкышты вәс абзацьѳшты солашты „кулак шам вакталтышдон пыт гѳцәт пыт кѳрәдәл шалгаш лижѳи“ манын сәрѳмѳи. Тѳнгә агыл солашты кулаквлән шам лѳвәк лимәшдон пыт гѳцәт пыт кредәл шалгаш лижѳи манын сәрѳмѳилә ылын.

Кокымшы страницьѳшты, вәс колонкышты абзацьѳшты „ик кәнә ик вәк лывшалтмәшвлә дон...“ манмы. Тидѳим тѳнгә сирѳмѳилә ылын: „Тѳргач ѳштѳмәшвлә дон (пәрәгѳвлә дон),“ манын сирәш кәләш ылын.

Тѳнгә самынь сәрѳмѳилә труйыш халыкым тупыньәшлә ыгылдарән кәрдѳтәт, мә нинѳим төрләнә

Редакци

ИНВ. № 34

ИЗДАТЕЛЬ: Горно-Марийское Издательство. Ответственный редактор
--РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ. Члены редколлегии: СОСНОВ П.Т.,
МИТРЮШКИН С. И., ИГНАТЬЕВ Н. В.

Адрес редакции: Козьмодемьянск Г.-М. р-на Маробласти, ул. Ленина
д. № 10 тел. № 23.

Сдан в набор 9—IX-32., подписан к печати 10/X-32 г. 2¹/₄ п. л. 63.360 зн-
в п.л. Размер 180X260. Издат. № 47

Райлит № 256 * * * * * Тираж 430 * * * * * Заказ № 1552 * * * * *
Типография Гор. Мар. Изд-ва. Козьмодемьянск МАО ул. Ленина д. № 11

Кырык-Мары Издательствын токо лыкмы к н ы г а в л а .

Н а л д а ! Л ы д т а ! Ш а р ы д а !

Краснова *) Мөр.

Кривонос *) Йакшар ушман.

Израилит Труймаш да мадмаш бир-вэзбвллән малан кэрл.

Ильашук. Эргаш, бидыраш бирвэзбвлләм шотдон иквареш куштымы гишән.

Успенская. Дошкольнъык бшкбләнжб кэрлбм бшккөк мам ыштән кэрдэш.

Пспов. Бидырамаш да рэлыги.

Йарславский *) Кугижам, помешыквләм, капитальиствләм кыцэ сымбрышнә.

Сэдов. Сола ло судвлә.

Игнатъев. Вурсы мардэж. (пасна кныгә).

Лэбэдьэв. Бирвэзбвлләм анчим-тымдым учрэдженывлэштбш санминьимум.

Серафимович *) Тиды кыцэ колән.

Шмидт *) Эдэм кыцэ лиалтын.

Ларина *) Шахтор бидыр.

Кирик. Ровочый—хрәсань инспәкцин сәкцивлә.

М. Горький. *) Архип тьотья дон Льянька.

Бонч,—Бруйэвич *) Лэнынбм пушташ цацымаш.

Пэцәтлалтбт.

Плавильщиков *) климат-командыр.

Изи колхозник *) № 3

Ти кныгәвлә лошты *) знакдон анчыктымывләжб ц колоы библиотыкбвллән лыкмывлә, когораквлләнәт лыдаш пиш йарал ылыт.

Цилә ти кныгәвләм Кырык-Мары Райпотрәбсойузын кныгә магазинбштб да сола коопэратывлэштб нәләш лиэш.

Н а л д а ! Л ы д т а ! Ш а р ы д а !

„У СЭЖ“ журналым 1932 иэш сылыда!

политикһы дон экономикһан дә сһылнһы литьэратуран
„У СЭМ“ журнал

ТҮЙЛЗЫШТЫ КОК ГҮННӘ ЛӘКТЭШ

„У СЭМ“ журналын программыжы когоэмдһимһы. Лһымһинжок тәвә мавлә сирһимһы лит: партьын дә совет властьын политикһым ынгылдарымаш, Лһнһин дон Марксын тымдымашышты, тһэхникһы, науки тымдымаш дон культур пәшә, социализм, у стройалтмаш у Һлһымәш Һштәлтмәш дә молвләәт сирәлтһит

„У СЭМЭШ“ — сһылһын сирһимһы: шайыштмашвлә, лыдышвлә романвлә, очәрквлә, потыкәвлә моло сирһимһы лит.

„У СЭМЭШНА“ — йһлмһинә гишән, Һшкә сәндәлһикһнән тошты годшы, кһзбһтшһы дә анзыкыла Һлһымәш гишән сирһимһы лит.

□□□□ „У СЭМЭШ“ — Һдһирәмәш лык ләктәш тһнгәләш. □□□□

Журналһыш сирһышһывләжһы

имәшһы гһц шукәмһинһит, топлот сирһышһывләжһы тәхәнһвлә ылыт:
АБРАМОВ А., АЛЬОХИН, БӘЛЬӘЙЭВ К., ВЭСЭЛОВ-СТАЛЬ П. Я., ЗИНОВЙЭВ С. Я., ИГНАТЬЭВ Н. В., ИВАНОВ Ф. П., ОЛЬОКАН ПӘТЬУ, ПӘКУНЬКИН М. И., РОМАШКИН П. П., СИДУК ФЭР., СМИРНОВ В. Е., СМИРЭНСКИЙ Е. Н., СОСНОВ П. Т., СӘМОНОВ В., ЧЭРНОВСКИЙ С. А., ШИРӘЙЭВ СТ., ЙАМОЛОВ, ЙАРУСКИН П. дә молывләәт.

Журналын ақшһы

Ик иэш 5 тәнгә
Пәл 2 т. дә 75 н.
Кһым тһйлзэш 1 тәнгә 50 н.

АДРЭСШЫ: { Гор. Козмодемьянск, улица Ленина, Горно-Марийское Издательство.

Журналым цилә почты айһртәмвләшты дә сирһимәш намалшһывлә гһц сһлаш лиэш.